

Izvorni znanstveni rad
UDK 23/28(497.5)“1961/1971”
323.1(497.11)“19”
322(497.5)
316:32(497.5)
Primljeno: 12. prosinca 2012.

Vjera u narod bez vlasti i vlasništva: Crkvena šutnja 1961-1971. i glasnost 1990-*

IVAN PADJEN**

Sažetak

Rad iznosi djelomične nalaze istraživanja hrvatskog narodnjaštva (etnonacionalizma) kao religije (u smislu ljudskog izmišljanja svetog). Praktični su problemi sljedeći: narodnjaštvo kao religija koja među ostalim uključuje da narod ima mogućnost i/ili sposobnost da se razvije u nositelja države i da to treba i postati; posljedice narodnjaštva, a to su nedostižnost narodne demokracije, narodne privrede i narodnog sazrijevanja; uvjeti vjere u narod, i to prvenstveno Katoličke crkve u Hrvatskoj kao uvjeta 1961-1971, te prije i nakon toga, naročito nakon 1990. Teorijski su problemi, tj. neodgovarajuće znanstveno znanje o praktičnima, sljedeći: prvo, odluke Ustavnog suda Republike Hrvatske o etničkim i vjerskim zajednicama; drugo, sustavna historija prava i države Hrvatske i Jugoslavije 1945-1990; treće, preobrazba komunizma i katolicizma u narodnjaštvo; četvrto i peto, društvena struktura i predstavljanje/zastupanje. Da bi se postigla opća svrha istraživačkog projekta, a to je upotreba razuma u javnim poslovima, istraživanje je provedeno u teorijsko-metodološkom okviru integralne teorije prava i države, koji uključuje prilagođenu Lasswellovu i McDougalovu političku analizu proširenu historijskim institucionalizmom i kritičkom teorijom prava.

Hipoteze su rada da je narodnjaštvo u Hrvatskoj posljedica, među ostalim, sljedećih uvjerenja koja je podržavala Katolička crkva u Hrvatskoj 1960-ih, a u značajnoj mjeri i kasnije: 1. jedini prihvatljivi odnos Crkve i države jest

* Revidirani prinos znanstvenom skupu “Hrvatska i Jugoslavija 1961-1971: ‘hrvatsko i jugoslavensko proljeće’” (organizator: časopis *Politička misao*; 18. studenog 2011). Također prinos projektu “Pravni sistem: temeljni problemi” podupiranom od MZOŠRH.

** *Ivan Padjen*, redoviti profesor prava, znanstveni savjetnik politologije, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, honorarni nastavnik Fakulteta političkih znanosti i Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu; predsjednik IO Hrvatske udruge za društvene i humanističke znanosti, 1992-1997, osnovane 1992. na Fakultetu političkih znanosti.

onaj partnerstva dvaju pravno jednakih javnih poredaka nad istim podložnicima unutar kojega Crkva ima isključivu vlast da uređuje bračne i obiteljske odnose te vlast da nadzire odgoj i obrazovanje u javnim školama; 2. seljačka obitelj temeljna je organska ljudska zajednica; 3. podložnici crkvene – izvorno feudalne – vlasti vezani stvarno za zemlju tvore narod, koji zajedno s klerom tvori kršćanski narod; 4. s obzirom na to da su temeljne istine dostupne samo teologijom, a praksa je primjena teorije, praktično znanje, osobito o primjerenom odnosu Crkve i države, valjano je samo ako je u skladu s crkvenim naukom. U radu se pokazuje da najvjerojatniji razlog zbog kojega je Katolička crkva u Hrvatskoj bila dosta tiha za jugoslavenskoga i hrvatskoga proljeća 1961-1971. i poprilično glasna nakon 1990. jest vezanost Crkve u Hrvata u pogledu odnosa Crkve i države više na Prvi nego na Drugi vatikanski koncil. Crkveno narodnjaštvo, koje olakšava političko partnerstvo Crkve i države te osigurava vladajući položaj klera unutar Crkve, koincidiralo je s interesom jugoslavenskih komunista da zadrže svoju moć i vlast preobrazbom, uz crkvenu potporu honoriranu konkordatom, u hrvatske etnonacionaliste koji su, kao novoobraćeni kapitalisti, prisvojili najveći dio ranijeg društvenog vlasništva i nastavljaju prisvajati najveći dio sadašnjih javnih dobara.

Ključne riječi: Hrvatska, Katolička crkva, Crkva i država, narodnjaštvo/etnonacionalizam, vatikanski koncili, hrvatsko proljeće 1961-1971, hrvatska tranzicija 1990-

Tomislavu Janku Šagi-Buniću*

Dragutinu Sikiriću♥

Ustavni sud Republike Hrvatske otvorio je praktične probleme istraživanja čiji je ovaj rad dio: neposredno, odlukom kojom je ukinuo pravo Srba s hrvatskim državljanstvom da svaki od njih ima dva glasa u političkim izborima u Republici Hrvatskoj (USUD NN 93/11); posredno, ne-pokretanjem postupka o pravu glasa u političkim izborima u Republici Hrvatskoj Hrvata koji su samo po svojem hrvatskome narodnom podrijetlu hrvatski državljani (tim se pravom koriste uglavnom Hrvati koji obitavaju u Bosni i Hercegovini) i pokretanjem, ali ne-dovršavanjem postupka u slučaju Travaš o vlasti Katoličke crkve u Republici Hrvatskoj (v. Crkveni zakoni iznad državnih? 2010) uspostavljene ugovorima između Republike Hrvatske i Svete Stolice (ugovori NNMU 2/97, 2/97, 3/97, 18/98). Ti problemi mogu biti sažeti sljedećim pitanjem: “Pod kojim je uvjetima u Hrvatskoj nastala vjera da je narod – konkretno: srpski i/ili hrvatski i/ili katolički – nositelj (moderne) države, tj. ‘subjek-

* *Tomislav Janko Šagi-Bunić*, 1923-1999, među ostalim član Međunarodne teologijske komisije pri Kongregaciji za nauk vjere 1969, predsjednik Teološkog društva “Kršćanska sadašnjost” 1977-1989, predsjednik Hrvatske udruge za društvene i humanističke znanosti 1992-1993.

♥ *Dragutin Sikirić*, 1924-2012, među ostalim počasni član Međunarodne unije advokata, katolički mislilac i djelatnik vezan uz osnivanje i rad “Kršćanske sadašnjosti”.

ativni izvor' njezinih državljana i njezine vlasti, iako je (moderna) država zajednica prvenstveno stanovnika određene zemlje, među ostalim zato da bi bila vlast koja uređuje vlasništvo, odnosno tržište, pa stoga zajednica naroda ne može biti niti demokracija te, štoviše, niti država?"

Ti su problemi na prvi pogled značajnim dijelom zajednički ne samo većini država nastalih iz Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije nego i drugim zemljama srednje i istočne Evrope (v. Greenfeld, 1992, pogl. 3-4), a također i višenarodnim državama s brojnim katoličkim stanovništvom i konkordatima, kakva je Španjolska. Mnogo važnije, ti su problemi značajni svakoj današnjoj državi, a također i Evropskoj Uniji, jer je svaka suočena s mnogo težim transteritorijalnim izazovom svojoj vlasti nad vlasništvom, odnosno tržištem, od onoga koji su pružali narodi: to je izazov transnacionalnog financijskog kapitala, u kojemu oko 40% svake cijene čini kamata (Brown, 2012), a dobitke prisvaja plutonomija, tj. 1% onih koji u svojim zemljama (za sada anglosaksonskim: SAD, Velika Britanija, Kanada, Australija) imaju 90% imovine – ili više od toga (Fullbrook, 2012).

Istraživanje je pravopolitička analiza problema koja u cijelosti uključuje izvedbu sljedećih zadataka; 1. odredbu sastojaka istraživanja: 1.1. problema, praktičnih i teorijskih; 1.2. svrha i teorijsko-metodologijskog okvira; 1.2.1. pojmova i postavaka; 1.2.2. temeljnih vrijednosti; 1.3. hipoteza; izvedbe istraživanja: 1.2.1. načela; 1.2.2. opis glavnih smjerova odluka i njihova ocjena na temelju načela i vrijednosti (*de lege lata*); 1.2.3. pripis odluka uvjetima; 1.2.4. predviđanje vjerojatnih odluka; 1.2.5. prijedlog alternativnih odluka (*de lege ferenda*). Analiza je, uslijed opsežnosti, podijeljena u više radova. Ovaj je tekst sažetak nalaza dvaju dijelova istraživanja, koji su podjednako važni: 1. dio, metodologijski, sažima odredbu sastojaka istraživanja; 2. dio, teorijski, sažima nalaze o Katoličkoj crkvi kao uvjetu ili "izvoru" vjere u narod nakon 1990. godine, a kao posljedica djelovanja Katoličke crkve u "hrvatskom i jugoslavenskom proljeću" 1961-1971, koje koincidira s obnovom same Katoličke crkve Drugim vatikanskim koncilom 1962-1965.

1. Sastojci istraživanja

1.1. Problemi

"Odnos Crkve i države najveći je predmet povijesti Zapada", započinje "Uvodnik" *Časopisa za crkvu i državu*, citirajući švicarskog teologa Emila Brunnera (Editorial, 1959: 2). Praktični problemi rada, tj. nezadovoljavajuća stanja društvenih – uključujući pravne – odnosa dio su tog predmeta. Razlučivi su u tri vrste, ovdje sažeto iznesene. Prvoj pripada narodnjaštvo kao religija (u smislu ljudskog izmišljanja svetog), koje uključuje da narod ima mogućnost i/ili sposobnost da se razvije u nositelja države i da to treba i biti. Drugu čine posljedice narodnjaštva, tj. njegova ostvarenja u političkoj zajednici, a to su nemogućnost narodne demokracije (jer joj

je nositelj narod, a ne *demos*), nemogućnost narodne privrede (Prpić, 1987; Padjen, 2011) i nemogućnost narodnog sazrijevanja. Treću čine uvjeti vjere u narod, i to prvenstveno 1961-1971, te prije i nakon toga, naročito 1990-. Ti su problemi već sami po sebi dio odnosa Crkve i države zbog niza razloga: nacije imaju značajne funkcije religija (usp. Smith, 1994) u smislu izmišljanja svetog (v. Gibellini, 1999: 16-18; Jukić, 1995: 26-30) i sinkretičkog, tj. neodvojivog od morala, znanja, tj. razuma, pa i umjetnosti, poput prvobitnih religija (v. Durkheim, 2007: 439-468) itd. Usljed navedenih i srodnih razloga, praktični problemi ovog rada su, prvo, teško odvojivi od teorijskih, tj. onoga što se o praktičnima ne zna, a moglo bi se i važno je znanstveno znati, naročito zato da ta dodatna znanja omoguće obuhvatnije znanstvene spoznaje o društvu; i, drugo, teško rješivi, jer nije vjerojatno da mogu postojati obuhvatnije spoznaje o društvu od onih o odnosu Crkve i države.

Teorijski problemi, tj. nezadovoljavajuće stanje znanstvenih spoznaja svakoga od praktičnih problema, razlučivi su u pet skupina, ovdje ponovno sažeto iznesenih.

Prva proizlazi iz tumačenja Ustava RH od Ustavnog suda RH. Rad pretpostavlja njihovo rješenje (v. Matulović, 2012).

Drugu skupinu čini nepostojanje sustavne historije prava i države Hrvatske i Jugoslavije u razdoblju 1945-1990. Rad je neposredno zaokupljen odnosom Katoličke crkve i države, naročito 1961-1971. i 1990-, kao važnim, ali nedovoljno istraženim dijelom te povijesti. Iako nije pisan prvenstveno s tom nakanom, sadrži i dodatne odgovore na dva nedavno postavljena pitanja.

Prvo je zašto je Crkva šutjela za hrvatskog proljeća, napose, da li se Crkva za hrvatskog proljeća "držala pasivno" zbog jednoga od razloga koje je bio naveo tadašnji splitsko-makarski nadbiskup: prvo, u Kremlju i Beogradu sjedili su još uvijek "boljševici takve vrste koji nisu bili kadri odreći se nikojih zločina, pa ni masovnih, da bi 'spasili' svoju vlast" (dalje: bezizglednost hrvatskog proljeća); drugo, "u takvoj situaciji Crkva uvijek više voli biti 'tajni' ali nepokolebljivi protivnik, nego onaj na bojnopolju, i to koliko radi sebe toliko i radi drugih" (dalje: diplomatski odnos crkvenog djelovanja); treće, "u pitanju je bila sudbina naših mladih, naših srednjoškolaca i sveučilištaraca (oni su bili ono naše ili hrvatsko proljeće), a Crkva je uvijek s njima, s mladima, živjela i disala" (dalje: očuvanje Crkve) (Franić, 1996: 370; v. Markešić, 2012: 248-249).

Drugo nedavno postavljeno pitanje o Katoličkoj crkvi za hrvatskog proljeća glasi:

A zašto je onda Alojzije Stepinac bio u zatvoru, ako su nekoliko godina nakon njegove smrti vatikanski diplomati uspjeli postići 'pomirenje' s komunističkim liderom Titom, uspostaviti diplomatske odnose i omogućiti Titu da posjeti Vatikan... (?) (Markešić, 2012: 260).

Ovaj rad također sadrži dio objašnjenja odnosa Katoličke crkve i države u Republici Hrvatskoj dvadeset godina nakon objave njezine samostalnosti, koje je dugogodišnji glavni urednik *Glasa Koncila*, glavnog glasila Katoličke crkve u Hrvatskoj, opisao ovako:

Dogodilo se da se s jedne strane nalazi narod koji se još uvijek osjeća, ako ne proganjenim onda barem zapostavljenim, a ispalo je da se s druge strane nalazi vlast i stvoren je dojam da se Crkva nalazi na strani vlasti. To je najtragičnije što nam se moglo dogoditi, iako nitko nije bio svjestan što nam se događa. Narod danas velikim dijelom doživljava Crkvu kao dio vlasti, odnosno kao saveznicu vlasti. To Crkvi ne koristi – jer vlast, svaka joj čast – nije stekla takvo povjerenje naroda (dao Bog da ga jednog dana stekne!) tako da do danas biti saveznik vlasti znači ne biti blizu onoga što narod želi, čemu narod teži. To je za Crkvu tragično. Možda sam prestar i možda nisam upućen u sve što se događa, ali se bojim da je to Crkvi velik problem (Kustić, 2011: 9).

Preobrazba i komunizma i katolicizma u narodnjaštvo otvara treću skupinu teorijskih problema. Od njih rad je zaokupljen samo vjerom u narod. Pronicljive su analize narodnjaštva koje je, kao različit od nacionalizma naprosto, dao Tonči Kuzmanić (n.d.). Te su analize fenomenologijski u značajnoj mjeri sukladne onima u ovom radu, no nisu etiologijski, a ne sadrže ni pravnu i/ili pravnoznanstvenu analizu nužnu za politologiju institucija.

Četvrtu skupinu čini nedostatak objašnjenja mogućih odnosa između pojedinih dijelova društvenih sistema i njihovih dijelova, a petu, koja je nastavak prethodne, predstavljanje i/ili zastupanje.

1.2. Svrha i okvir

Namjeravana je svrha rada doprinos uspostavi i upotrebi razuma u javnim poslovima, koji Hrvatskoj nedostaje, izvornim spoznajama praktičnih problema.

Iako ne mogu postojati zaključni teorijski znanstveni razlozi za njihovo rješavanje, praktični problemi kakvi su oni navedeni u uvodu stalno su rješavani, nerijetko pravnim odlukama, te je teško zanimati da za mnoge od tih odluka postoje bolji i slabiji razlozi. Takve razloge skupljaju i razvrstavaju te tumače i objašnjavaju discipline pravne znanosti. To su pravna dogmatika i pravna historija te filozofija i/ili teorija prava (v. npr. Adomeit, 1972). Pritom teorija prava, pogotovo kao teorija prava i države, nije samo filozofija ili pak metadogmatika, nego također disciplina koja ima vlastiti predmet, a to je pravni sistem (Raz, 1970: 2), a time i odnosi pravnog sistema i drugih normativnih sistema, od pravnih do moralnih (v. Padjen i Matulović, 1996: 28-29). Pravna znanost je ne samo praktično nego i teorijski plodna zbog toga što je glavni predmet istraživanja čiji je ovo uvod određen pravno.

Ponajprije, s obzirom na to da nije moguće pouzdano znanstveno odrediti što je to religija, odgovori na to pitanje u pravilu se temelje na konvencionalnim mjerilima, a redovito je najutjecajnije takvo mjerilo pravo (Padjen, 2010b).

Nadalje, s obzirom na to da je politiku, baš kao i religiju, moguće odrediti – ako uopće – samo pravom, odnos religije i politike moguće je na zadovoljavajući način shvatiti samo ako se uzme u obzir odnos Crkve i države, koji je shvatljiv samo kao pravno uređen ili čak pravno ustanovljen. U prvom redu zbog toga što je Katolička crkva, koja je ishodište većine kršćanskih crkava te je od svih njih daleko najutjecajnija, uređena pravno u skladu sa svojim moralnim i socijalnim naukom te nastoji – i uspijeva – s državama uspostavljati odnose i kao subjekt međunarodnog prava (v. npr. Andrassy, 2010: 176-179) te postizati da države svojim pravima, još uvijek u značajnoj mjeri, provode crkvene moralne i pravne zahtjeve (v. npr. Berman, 1983: 166). U drugom redu odnos religije i politike moguće je shvatiti samo kao odnos Crkve i države zbog toga što crkve povezuju svoje pripadnike prvenstveno religijom, ma gdje se oni nalazili, dočim (moderne) države povezuju svoje pripadnike prvenstveno prostorom, tj. područjem. Iz navedena dva razloga, odnos Crkve i države u Evropi (slično i u Amerikama) shvatljiv je samo kao četverostrani odnos vjerskih i svjetovnih morala i prava, slično odnosu internacionalnog i nacionalnih prava, koja su neodvojiva od morala (v. npr. Padjen, 1988). Taj je odnos moguće shvatiti samo unutar prava i uobičajene pravne znanosti, napose teorije prava i države. Potonju je primjereno shvatiti i kao jednu od političkih znanosti (Padjen, 2010c: 114-116), ali veoma različitu od njihove današnje matice. Potonja – navodno realistično, a uslijed prešutnog prihvaćanja mjerila prirodnih znanosti – pretpostavlja da je poredak, uključujući pravni, moguć samo ako raspolaže monopolom prinude – ili čak fizičke prisile. Crkvena prava, slično međunarodnome, takvom prinudom ne raspolažu, ali su, poput drugih socijalnih prava, itekako učinkovita (v. nar. Reisman, 1999).

Napokon, odnos Crkve i države određen je pravno i time što nije primjena neke velebne teorije, nego stalno promjenjiv učinak pragmatičnih političkih rješenja koja su pravno oblikovana. Iako je samo manji dio tih rješenja nastao u sudskoj praksi, promatrana u dugom trajanju ona su pretežno ispravljajuća, tj. uspostava poremećene ravnoteže vjerskih i svjetovnih zajednica, a ne prevratnički diobena ili koristoljubno razmjenska (v. Aristotel, 1982: 1130b30-1132b35; Aristotel, 2004: par. 59), i po tom što su ispravljajuća karakteristično su pravna.

Svrsi rada najprimjereniji je teorijsko-metodologijski okvir integralne teorije prava i države (Visković, 1981; Padjen, 2010c: 115-116), koji uključuje (ovdje implicitno) prilagođenu Lasswellovu i McDougalovu političku analizu (Lasswell, 1992: nar. 1-38; Padjen, 2010a). Taj je okvir proširen u dva pravca. Prvi je historijski institucionalizam (Steinmo, 2008: nar. 124-125; Lalić, 2012: nar. 13-40). Drugi je kritička teorija prava (Padjen, 1996: nar. 110-111).

1.2.1. Pojmovi i postavke

Sastavni su dijelovi okvira, ali izvedeni iz izvora različitih od već navedenih, pojmovi i postavke teorije prava i države onako kako su razvijeni u Hrvatskoj (a također i u nekadašnjoj jugoslavenskoj) pravnoj znanosti i dijelu političke znanosti (Višković, 1981; Padjen, 2006-2007) koji se oslanja na značajan dio zapadne pravne i političke misli. Među tim pojmovima i postavkama ovdje valja istaći one prava, države, nosioca državne vlasti, vjere u narod kao religije, sistema i promjene. Pritom se razlikuju vjera u smislu predanja Božjoj milosti od religije kao izmišljanja svetog (Gibellini, 1999: 16-18; Jukić, 1995: 26-30) te, posljedično, kršćanstvo, katoličanstvo, pravoslavlje itsl. kao vjere od kristijanizma, katolicizma, pravoslavizma kao religija, no pretpostavljajući da među vjerom i religijom ne postoji jasna granica. Podrazumijeva se da su navedeni pojmovi i postavke, poput drugih društvenih i humanističkih znanosti, kao što su to već spominjani pojmovi religije i politike te prava, s jedne strane, bitno prijeporni (Gallie, 1956: nar. 171-172), a, s druge, ideal-tipovi (Weber, 1986: 61 i d.; Padjen 2010d: 68-72).

1.2.2. Vrijednosti

Temeljne su iznadpozitivnopravne vrijednosti ovog istraživanja ljudsko dostojanstvo i slobodno društvo, koje uključuju veće stvaranje i veću razdiobu svih drugih vrijednosti te prednost uvjeravanja pred prinuđivanjem. Neposredno su preuzete od *configurative jurisprudence* (McDougal, 1980: 277-278). Istovjetne su ili barem sukladne vrijednostima socijalne demokracije (tj. socijalističke i kršćanske demokracije kao podvrste liberalne demokracije, čija je druga podvrsta libertarijanska, tj. neoliberalna demokracija; Meyer, 2005: 592) i suvremenog katolicizma kako je on određen naukom Drugog vatikanskog koncila (Granfield, 1967: 380-383).

Druga je – dinamička – strana temeljnih iznadpozitivnopravnih vrijednosti sazrijevanje, i to pravno, gospodarsko i, naročito, povijesno, radi emancipacije putem demokracije (Padjen, 2011). Sazrijevanje je najtješnje povezano s modernizacijom, tj. posvjetovnjem i poznanstvljenjem, industrijalizacijom i komercijalizacijom, nacionalnom državom i masovnom demokracijom (npr. Giddens, 1998: 94), no nije više od vjerojatne posljedice modernizacije. Da je riječ samo o vjerojatnosti, pokazuje izjalovljenje vjere u povijesno sazrijevanje, tj. u hrabrost da se upotrebljava vlastiti razum, koja se u prosvjetiteljstvu shvaćala kao istovjetna s nestankom religije.

1.3. Predmeti

Predmeti su ovog istraživanja sljedeće značajke katolicizma, naročito u Hrvatskoj 1961-1971, kao institucionalizirane religije, tj. crkve s religijskim obilježjima: (1) pravo, i to: (1.1) izvori, uključujući važnost, tj. u kojoj mjeri je crkva uređena (ili je,

naprotiv, neuredna, tj. anomična), a ako jest uređena, da li pravnim ili drugim mjerilima (pravilima, vrijednostima itd.) i važenje, tj. u kojoj mjeri pravo važi na temelju viših mjerila (pozitivnih ili izvanpozitivnih), a u kojoj na temelju onoga što je doista slijeđeno; (1.2) unutarnje crkveno pravo, nar. organi, članovi i sredstva; (1.3) vanjsko crkveno pravo, nar. odnosi s državom te s inovjercima i krivovjercima; (2) teorija i praksa odnosa Crkve i gospodarstva, tj. “subjekta” (ljudi) i “objekta” (prirode), nar. poljodjelstva, tj. seljaštva i zemlje te radništva i industrijskih sredstava za proizvodnju; (3) katoličko poimanje naroda i nacije; (4) katolička poimanja odnosa teorije i prakse, tj. nastojanja da se razumski (filozofijski) dokažu religijska vjerovanja i iz tih vjerovanja izvede (teorijski) nauk o tom kakav svijet – nar. ljudski – jest i (praktički) nauk kakav treba biti.

Od interesa su sljedeći sklopovi događaja (radi preglednosti, u tekstu označeni malim slovima, svaki sklop podijeljen u razdoblja posebno važna za probleme ovog rada): (a) katolicizam opće Katoličke crkve (KC), i to u četiri razdoblja, naime (aa) do oko 1860, tj. konačnog ujedinjenja Italije; (ab) od oko 1860. do oko 1960; (ac) od, tj. nakon Drugog vatikanskog koncila (1962-1965); (b) katolicizam Katoličke crkve u Hrvatskoj (KCuH) ili u Jugoslaviji (KCuJ), u istim razdobljima, s posebnim podrazdobljima, naime (bba) do 1918; (bbb) od 1918. do oko 1941/1945; (bbc) od oko 1941/1945. do 1962; (bca) od 1962. do 1971; (bcb) 1971-1990; (bcc) od 1990. do danas.

1.4. Hipoteze

Vjera u narod, tj. narodnjaštvo ili etnonacionalizam nastala je u Hrvatskoj, među ostalim, uslijed održavanja u Katoličkoj crkvi, posebno u Hrvatskoj, sljedećih uvjerenja, koja su dijelom ispitana u ranijem radu (Padjen, 1998b, 1999):

1. U skladu s gotovo dvotisućljetnim naslijeđem Crkve (ali protivno nauku Drugog vatikanskog koncila o naravi Crkve i o odnosu Crkve i države), jedini primjeren odnos Crkve i države jest odnos suradnje dvaju pravno jednakih javnih, tj. političkih poredaka s istim podanicima u kojemu odnosu Crkva ima isključivu vlast da, prvo, sama pravno uređuje bračne i obiteljske odnose podanika i, drugo, nadzire i dijelom provodi njihov odgoj i obrazovanje u državnim školama, čime su oni u tim svojim odnosima prvenstveno crkveni podanici; a takvu je osobnu nadležnost Crkve kao javne vlasti na državnom području, koja je nespojiva s modernom državom kao najvišom vlašću nad prvenstveno stanovnicima određenog područja (a tek potom nad tim stanovnicima koji su stekli državljanstvo ma gdje se nalazili), najlakše opravdati, a time i održavati, na taj način da Crkva prikazuje pripadnike države, a time i nosioca državne vlasti kao osobe koje su to ne po svom obitavanju na državnom području, nego po nekim svojim osobnim značajkama neovisnima o obitavanju, od kojih je najlakše prepoznatljiva narodnost, i, pogotovo, po onim

istim osobnim značajkama po kojima su pripadnici Crkve, tj. po katolicizmu; pa su tako Crkva i država prikazivane, a potom i od ljudi shvaćane te provođene, kao dva prepletana javna poretka nad istim hrvatskim katoličkim narodom (dalje ukratko: hipoteza o hrvatskome katoličkom narodu).

2. Seljačka obitelj temeljna je organska ljudska zajednica, u tri smisla organskog i temeljnog: prvo, Bog je ustanovio i uredio (Starim i Novim zavjetom, a potom Crkvom) obitelj kao prirodnu i istovremeno Božju zajednicu roditelja i djece; seljačko obiteljsko gazdinstvo organska je gospodarska zajednica razmjene, s jedne strane, s prirodom i, s druge, te važnije, među svojim pripadnicima, koji proizvode za vlastitu potrošnju, a ne za tržišnu razmjenu, u kojoj se proizvođači otuđuju od svojih proizvoda; po tim dvjema značajkama obitelj je temelj iz kojega organski izrasta narod kao najviša društvena zajednica, koji je istovremeno katolički narod i u demokratskoj državi nosilac državne vlasti (dalje ukratko: hipoteza o katoličkome seljačkom narodu).

3. Hrvatsko katoličko poimanje nacije po izvoru je najbliže germanskom, po sadržaju ruskom, koje pripada starom – predgrađanskom – poretku, u kojemu narod čine podložnici feudalne, uključujući crkvenu, vlasti i vlasništva vezani za zemlju, a s plemstvom i klerom ujedinjeni su u isti kršćanski narod. Stoga to poimanje po funkciji podupire prvo i drugo uvjerenje te je protuliberalno (hipoteza o narodu kao naciji).

4. Četvrto uvjerenje ima dvije iskustveno iako ne nužno i logički povezane postavke: prvo, temeljne istine spoznatljive su teorijski, a praktična spoznaja primjena je teorijskog znanja; drugo, s obzirom na to da su temeljne istine spoznatljive teologijski, a razumski, tj. filozofijski i znanstveno samo u mjeri u kojoj su razumske spoznaje u skladu s vjerom protumačenom od Crkve, praktična znanja, uključujući ona pravna i pravnoznanstvena, naročito ona o odnosu Crkve i države, valjana su samo ako su u skladu s crkvenim naukom. Četvrto uvjerenje, čiju su prvu postavku osporili katolički filozofi prije Drugog vatikanskog koncila, a drugu odluke samog Koncila, čini prvo i drugo uvjerenje (a i bilo koju drugu postavku crkvenog nauka o moralu, pravu i društvu) otpornima na propitivanje u samoj Crkvi (dalje: hipoteza o teorijskom određenju prakse).

5. Nalazi koji će poduprijeti (dakako: ne i dokazati, jer su sve hipoteze ideal-tipovi) prvu neposrednu hipotezu morali bi omogućiti djelomično rješenje četvrtog i petog teorijskog problema rada (gore 1.3), no ono zbog prostornog ograničenja neće biti pokazano.

2. Nalazi istraživanja

A. Opća Crkva

1. Crkveno pravo (*usp. hipoteza 1.4.1*)

1.1. Izvori crkvenog prava: važnost i važenje

(a) Katolička crkva drži se, poput Pravoslavne, mističnim tijelom Kristovim, no također, zahvaljujući utjecaju židovskih i rimskih poimanja religije, i pravnim odnosom između Boga i ljudi (Benz, 1991: 43).

1.2. Unutarnja crkvena prava: organi, pripadnici, sredstva

(aa) KC je na prijelazu iz 11. u 12. stoljeće strogo hijerarhijski ustrojena pod vrhovništvom pape koji se tada, u papinskoj revoluciji, potpuno osamostalio od svjetovnih vladara (Jedin III/1, 1971: 323-451; Gaudemet, 1994: 277-610; Morris, 1989: 11-181). Papa je apsolutni vladar čija je vlast u važnim pogledima preteča moderne suverenosti, koja je nastala nakon odvajanja svjetovne vlasti od papinske (Wilks, 1964). Nadležan je za to da donosi crkvene zakone i imenuje biskupe (*Dictatus Papae*, 1075) i da kao nepogrešiv naučavatelj Crkve proglašava vjerske istine i moralne zapovijedi (Tierney, 1988). Od kraja 8. stoljeća do 1870. godine bio je i svjetovni vladar papinskih država (npr. Waley, 1961).

Među pripadnicima KC od početka II. milenija pa skoro do njegova kraja gotovo sve važnije službe pripadaju isključivo kleru. Biskupi i župnici ne mogu biti smijenjeni bez valjanog razloga (Fanning, 1910).

Do kraja II. milenija laici se u crkvenim propisima spominju samo uzgredno (Gaudemet, 1994: 472, 649).

Vlast pape, drugih biskupa i klera, odnosno KC, u značajnoj je mjeri određena razumijevanjem Crkve koje je nastalo spojem kršćanstva i platonizma u srednjem vijeku. Po tom razumijevanju, Crkva je, poput Platonova ideala, društvo u nebu koje ima duhovnu osobnost u Kristu, a svjetovna Crkva samo je njegov odbljesak. Pritom je Crkva ne samo vjerska nego i svjetovna, pa je tako i politička zajednica, i to takva koja uključuje čitavo čovječanstvo. Kao cjelina nadređena je svojim pripadnicima, koji su kao pojedinci važni utoliko ukoliko služe dobrobiti cjeline (Wilks, 1964: 18-21).

Za razliku od PC, KC je univerzalna po tome što su sve posebne ili mjesne crkve (biskupije i sl.), neovisno o tome u kojoj državi djeluju, u svojem crkvenom djelovanju pravno podložne središnjoj vlasti KC (npr. CJC 1917, can. 218-221 i dr.).

(ab) Prvi vatikanski koncil donio je samo dio namjeravane isprave o Crkvi, spominjući u njoj prvo Božje utemeljenje Crkve i odmah potom papinsku vlast, pri-

znajući dogmom da je papa nepogrešiv kad *ex cathedra* proglašava vjerske istine i moralne zahtjeve (Pastor aeternus 1870, gl. 3).

(ac) Drugi vatikanski koncil donio je potpunu ispravu o Crkvi, spominjući u njoj prvo misterij odnosa Boga i ljudi i odmah potom Božji puk, tj. *Populus Dei* (Lumen gentium 1964), koji katolici u Hrvatskoj prevode kao Božji narod (Lumen gentium, hrv. 1964).

1.3. Vanjska crkvena prava

1.3.1. Crkva i država: izvori prava

(aa) Katolički odnos Crkve i države iskristalizirao se još u 4. stoljeću, nar. u nauku i djelu Sv. Ambrozija, milanskog biskupa, koji je držao da ljudi, naročito gomile, uslijed istočnog grijeha nisu u stanju sami sobom upravljati, pa stoga trebaju vodstvo mudrih ljudi (Field, 1999: 187); te da u pitanjima vjere i ćudoređa kršćansko carstvo služi Kristu pa ako se car ne ponizi pred Crkvom, ona će poniziti njega (isto, 232). Tako je nastao nauk o dvjema vlastima, tj. duhovnoj i svjetovnoj, koje simboliziraju dva mača: "Oba su mača u vlasti Crkve; duhovnim rukuje Crkva putem klera; svjetovni treba biti upotrebljavan za Crkvu od svjetovnih vlasti, no pod vodstvom duhovne vlasti..." (Kirsch, 1912).

Vrhovni poglavar Crkve, koji je sa svojim dvorom (*Curia*) nazivan Sveta Stolica, i nakon gubitka svjetovne vlasti nad papinskim državama ostao je međunarodnopravno priznat kao gotovo istovjetan državi. Odnose s pojedinim državama, kad god je to moguće, uređuje konkordatima, tj. međunarodnim ugovorima o položaju KC u državi suugovarateljici (Koeck, 1984; Juig, 1990).

Kad je KC bila na vrhuncu svoje moći, u 12/13. stoljeću, uređivala je bilo vlastitim pravom u papinskim državama bilo konkordatima u drugim državama, gotovo sve društvene odnose: brak i obitelj, odgoj, nasljeđivanje, vlasništvo, ugovore, postupak (npr. Berman, 1983: 225-254), kažnjavanje (npr. Testas, 1982), te, krunidbama svjetovnih vladara i njihovim ili isključenjem (ekskomunikacijom) ili prijeljnom isključenjem iz Crkve, političke odnose, naročito KC i vladara (v. npr. Berman, 1983: 96-99). Time je KC uređivala ili nastojala urediti većinu odnosa koji su kasnije regulirani građanskim pravom; nije uređivala, niti je to nastojala, samo usko trgovačke odnose. Upravo zbog toga što uslijed razvoja kapitalizma građansko društvo u sve većoj mjeri uključuje društvene odnose (brak i obitelj, uključujući vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju te odgoj i obrazovanje), koje je do tada Crkva uređivala kao svoje, Crkva se našla sve više potisnutom, prvo od kapitalizma, a kasnije od socijalizma (pogotovo potonjega, koji ne omogućava Crkvi da se povuče makar u privatnost, jer je u socijalizmu i privatnost sužena ili je nestala).

I klasični nauk o suverenosti priznaje (vjerojatnije: bilježi kao samorazumljivo) da je suverena i apsolutna vlast ograničena Božjim zakonom (Bodin, 2002: 36-37),

koji je nerazlučiv od crkvenih zakona. Stoga se moderne države uspostavljaju izmicanjem crkvenoj nadležnosti (v. npr. Giacometti, 1974; Maclear, 1995).

(ab) Nauk o dva mača našao je pravni izraz u papinskom popisu vjerskih zabluda iz 1864, par. V. "Zabluda o državi promatranoj za se u odnošaju prema Crkvi". Najvažnija je "42. zabluda", koja glasi: "Ako se sukobe zakoni obiju vlasti, državno pravo ima prednost (pred crkvenim – op. I. P.)" (Syllabus 1864). Hrvatski komentar Silaba objašnjava netom izloženo, među ostalim, ovako: "Ako se sukobe državni i crkveni zakoni, bit će to redovito u vjerskim i crkvenim stvarima, jer Crkva nika da ne izdaje zakone osim u vjerskim i crkvenim stvarima" (Gunčević, 1921: 57). Shodno tome, liberalizam, posebno odvajanje Crkve i države, također je zabluda (Syllabus 1864, 55. zabluda: 65).

(ac) Crkveni nauk o odnosu Crkve i države temeljito se mijenja Drugim vaticanskim koncilom, nar. Deklaracijom o vjerskoj slobodi, koja određuje: "Ako se, uzevši u obzir posebne okolnosti naroda, jednoj vjerskoj zajednici dade posebno građansko priznanje u pravnom poretku države, nužno je da se ujedno svim građanima i vjerskim zajednicama prizna pravo na slobodu u vjerskoj stvari i da se ono poštuje" (Dignitatis humanae 1965, par. 6.3). Time Crkva više ne traži da bude isključivo ili prvenstveno priznata zajednica u državi, no prihvaća da država bilo njoj bilo nekoj drugoj vjerskoj zajednici može dati prvenstvo. Novost Deklaracije, koja je izazvala protivljenje mnogih biskupa okupljenih u Koncilu, nije bila toliko prihvat slobode svake vjeroispovijesti koliko prihvat razvoja od stajališta o slobodi zastupanog u Silabu do stajališta o njoj zastupanog u Deklaraciji, koji je i nakon donošenja tražio teologijsko objašnjenje (Murray, 1966: 673; Ogden, n.d.).

Na sastanku Društva kanonskog prava u Pittsburghu 8-10. VI. 1966. zaključeno je da učenje Drugog vaticanskog sabora otvara sasvim nov pogled na ulogu prava u Crkvi, koja je određena crkvenošću te je shodno tome služiteljska, a usmjeravaju je sljedeće vrijednosti:

- 1. Zahtjev da se neprestano naglašava da je Crkva u proputovanju otkriva da će potpuno ostvarenje i konačni oblik biti postignuti tek u eshatonu. Ovo je u suprotnosti sa starom slikom Crkve kao savršenog društva sa svojim javnim pravom naspram Državi. I pošto ovaj razvoj znači odnos prema eshatologiji, sveukupno crkveno pravo ima stanovitu dimenziju provizornosti a neapsolutnosti.*
- 2. Razvoj teologije o Božjem narodu ističe jednakost svih ljudi pred Božjim pozivom i milošću. ... reljefno ističe temeljne stvarnosti kršćanskog života... služenje tom narodu a ne dominaciju nad njim.*
- 3. Bitno komunitarni značaj Crkve... ističe dvije važne vrednote. Prva, koja se nije iznosila sve od 16. stoljeća, jest princip raznolikosti... pluralizam (je) sastavni dio povijesti čovječanstva... Druga, ... jasno pokazuje nužnost udjela u odgovornostima.*

4. ... mogućnost prava da služi zajednici kako u njezinu jedinstvu tako i u njezinoj raznolikosti... Ovo otvaranje odnosno stvaralačka snaga bila bi srodna s onom stvaralačkom pravnošću koja je proizvela tradiciju rimskog prava odnosno koja je rodila tradiciju Općeg prava (Uloga prava u Crkvi, 1967: 18).

Papa Pavao VI. svojim aktom o papinskim poslanicima dodjeljuje im i diplomatske zadaće, koje uključuju pregovore radi uspostave *modi vivendi*, u obliku ugovora, konkordata ili sporazuma o predmetima javnog prava (*Sollicitudo omnium ecclesiarum*, 1969, par. 10.c). Vrstan poznavalac konkordata tumači taj akt kao dužnost papinskog predstavnika da zaključi konkordat gdje je to nužno i moguće; no dodajući da noviji ugovori naginju tome da budu ili provedbeni akti za starije konkordate, npr. s Austrijom 1962, ili prilagodbe starijih konkordata duhu Drugog vatikanskog koncila, npr. sa Španjolskom 1976. (Koeck, 1984: 46).

1.3.2. Crkva i država: predmeti crkvene nadležnosti

(ab) Sljedeće “zablude” i/ili “ispravna stanovišta” Silaba pokazuju što je to Crkva u stoljeću koje je prethodilo Drugom vatikanskom koncilu držala, uz brak i obitelj (*Syllabus* 1864, 65-74. zabluda: 69-74), predmetima crkvene nadležnosti:

45. Zabluda. Sva uprava javnih škola, u kojima se odgaja mladež bilo koje kršćanske države izuzevši donekle biskupijska sjemeništa, može se i mora povjeriti državi, i to tako, da se nijednoj drugoj vlasti ne prizna pravo miješanja u disciplinu i upravu škole, podjeljivanja osposobljavanja i namještanja učitelja.

47. Zabluda. Savršena uredba države traži, da pučke škole, koje su otvorene svoj djeci bez razlike staleža, i javni instituti uopće, koji su određeni za znanstvenu izobrazbu i odgoj mladeži, da se izmaknu svakom auktoritetu, vodstvu i miješanju Crkve i da se posvema povjere državnoj i političkoj vlasti na prohtjev bilo vlade, bilo javnoga današnjega mnijenja.

Valja uočiti da navedena načela nisu dio kanonskog zakonika 1917. (CJC 1917, can. 793-821).

(ac) Drugi vatikanski koncil naglašava intelektualne vrijednosti odgoja i obrazovanja te poziva sve da nastoje postići najviši stupanj razvoja ljudske svijesti. Za razliku od ranijeg nastojanja Crkve da katolike drži podalje od svijeta da ih on ne pokvari, Koncil zahtijeva povezivanje kršćanskog odgoja i obrazovanja u sve strane cjelokupnoga ljudskog života (Carter, 1966). Pritom priznaje pravo svakog na odgoj i obrazovanje te, kao i ranije, prvenstvo prava i dužnosti roditelja da se brinu za odgoj i obrazovanje svoje djece, no, također, prava i dužnosti građanskog društva, “čija je uloga da usmjerava to što je potrebno za zajedničko vremenito dobro”, te dužnost države da se pobrine da svatko dobije primjeren odgoj i obrazovanje, ali također i da vodi računa o svojoj supsidijarnosti i svojoj dužnosti da spriječi svaki

monopol odgoja i obrazovanja, dočim ulogu same Crkve određuje na nov način, naime spominjući njezine dužnosti, ali, za razliku od Silaba, ne spominjući pravo Crkve da bude nadzornik ili ortak javnog odgoja i obrazovanja (*Gravissimum educationis* 1965, tč. 1, 3, 6). Navedena načela razrađena su Zakonikom kanonskog prava (CJC 1983, kan. 798-800).

1.3.3. Crkva i država: inovjerci i krivovjerci

(aa) Crkva u kasnom srednjem vijeku, kad ima relativno najveću političku moć u povijesti, sprečava krivovjerce inkvizicijom (npr. Testas, 1982) a krivovjerce i inovjerce križarskim ratovima (npr. Jedin, 1971, III.I.: 388 i dr.)

(ab) Syllabus 1864. u svojem paragrafu X. "Zablude koje se odnose na današnji liberalizam" priopćava koja su primjerena stajališta o odnosu Crkve, države te inovjeraca i krivovjeraca:

77. Ne stoji, da u današnje doba nije više svrsishodno katoličku vjeru držati kao jedinu državnu vjeru isključivši sve ostale.

78. Ne treba (načelno) pohvaliti, što je u nekim katoličkim državama zakonom zajamčeno, da se ljudima koji se u te države usele, dopušta javno izvršavanje njihova bogoslužja.

79. Ispravno je tvrditi da će građanska sloboda bilo kojega kulta kao i potpuna vlast svima dana, da svoje misli i uvjerenje javno manifestiraju, pridonositi kvarenju osjećaja i moralnoga života u narodu i da će se indeferentizam raširiti.

(ac) Deklaracijom o vjerskoj slobodi i Crkva prihvaća slobodu svake vjeroispovijesti i dužnost države da je poštuje (*Dignitatis humanae* 1965).

2. Crkva, gospodarstvo i društvo (*usp. hipoteza 1.4.2*)

(ab) Papa Lav XIII. donosi 1891. godine encikliku o stanju radnika kojom se Katolička crkva, poput drugih društvenih i državnih institucija tog vremena, očituje o teškim socijalnim posljedicama kapitalizma. Enciklika drži da je kapitalistički poredak u biti dobar, no osuđuje, s jedne strane, liberalno načelo *laissez faire – laissez passer*, a, s druge, socijalizam kao korjenit i stoga pogrešan lijek, te naučava da radnik ima pravo na pravednu plaću i na sindikalno udruživanje (*Rerum novarum* 1891; Valković, 1991: VIII-XII).

Papa Pio XI. 1931. obilježava četrdesetu godišnjicu enciklike o stanju radnika enciklikom nazvanom po toj prigodi, kojom se zalaže za obnovu društvenog poretka na solidarnosti i korporativizmu, kao trećem putu, različitom i od kapitalizma i od socijalizma (*Quadregesimo anno* 1931; Valković, 1991: XIII-XVI).

Katolički vjernici na Zapadu počinju se u pogledu gospodarstva, društva i politike značajno razilaziti. U Portugalu je katolički korporativizam jedva razlučiv od

fašizma (npr. Delzell, 1970: 331-350). Na suprotnom polu, neki francuski katolici, zajedno s protestantima, drže da su – upravo zbog toga što su kršćani – također i socijalisti (Rochefort-Turquin, 1986).

(ac) Papa Ivan XXIII, sazivač Drugog vatikanskog koncila, donosi 1963. mirovnu encikliku kojom se obraća svim ljudima dobre volje (*Pacem in terris* 1963; Valković, 1991: XIX-XX). Sam Koncil donosi *Radost i nada*, koja ističe vrijednost ljudske djelatnosti. “Čovjek, stvoren na sliku i priliku Božju, primio je nalog da sebi podloži zemlju sa svime što ona sadržava, da upravlja svijetom u pravednosti i svestosti...” (*Gaudium et spes* 1965, tč. 34). U to vrijeme nastaje i teologija oslobođenja, koja je ukratko karakterizirana kao “pokušaj razmišljanja na temelju Evanđelja i iskustva muškaraca i žena koji se zalažu u procesu oslobođenja, na ovom kontinentu ugnjetavanja i grabeži koji se zove Latinska Amerika” (Gutiérrez, 1989: IX).

3. Katolička poimanja naroda i nacije (*usp. hipoteza 1.4.3*)

(ab) Crkva nema svoje poimanje naroda i nacije, zbog toga što moderna nacija nastaje usporedo s pučkom književnošću i nacionalnom državom (v. nar. Hastings, 2003), a Crkva je čitavo to vrijeme, sve do Drugog vatikanskog koncila, izvan- i/ili iznadržavna zajednica s književnošću čiju okosnicu čine latinski tekstovi nedostupni prosječnim vjernicima. No utjecajni katolici imaju poimanja naroda i nacije, koja povezuju s Crkvom, iako su njihova poimanja nerijetko vladajuća u narodu, odnosno naciji kojoj pripadaju. Tako u drugoj polovini XIX. stoljeća u slavenskim narodima u Austriji i Ugarskoj nastaje katolički kler koji podupire nacionalne težnje tih naroda, a potonji podupiru očuvanje tijesne vezanosti K.u.K. monarhije i Svete Stolice konkordatom (Weinzierl, 1960: 101-117 i dr.). Zanimljiv je utjecaj koji je na hrvatske katolike prije II. svjetskog rata moglo imati poimanje sadržano u izjavi tadašnjeg generala dominikanaca: “U sredini između komunističke mladeži, koja toliko ljubi čitavo čovječanstvo uopće, da je uvijek spremna žrtvovati mu svoju vlastitu zemlju, i između ultra-nacionalističke mladeži, koja toliko ljubi svoju zemlju da bi bila sposobna u slučaju potrebe žrtvovati joj čitavo čovječanstvo, – stoje skupine mladih ljudi, a takovih ima gotovo posvuda, koji u svom vlastitom interesu razborito ljube svoju zemlju” (Gillet, 1933: 16).

(ac) Po Drugom vatikanskom koncilu, “Majka Crkva živo želi da se svi vjernici privedu punom, svjesnom i djelatnom sudjelovanju u bogoslužnim slavljinama”, pa stoga prilagođuje liturgiju – uključujući njezin jezik – duhu i predajama naroda (*Sacrosanctum concilium* 1963, tč. 14, 37-40). Ta se promjena nerijetko očituje kao slabljenje univerzalnosti, odnosno jačanje partikularnosti – uključujući nacionalizme – unutar Crkve.

4. Katolička poimanja odnosa teorije i prakse (*usp. hipoteza 1.4.4*)

(ab) U godinama koje prethode Prvom vatikanskom koncilu u Crkvi snaži utjecaj neotomizma, čiji filozofijski sustav Papa Pio X. propisuje kao obvezatan za crkvena učilišta (*Doctoris Angelici* 1914). Neotomizam te vrste pretpostavlja da je praktično rasuđivanje primjena teorijskog znanja (npr. Higgins, 1958: 49-69, 88-100, 120-126; po Grisez, 1965: 168, n. 1).

(ac) U godinama koje prethode Drugom vatikanskom koncilu katolički filozofi nalaze da je praktično rasuđivanje, pozivajući se pritom na samog Akvinca, neovisno o teorijskom (npr. George, 1992). Drugi vatikanski koncil ističe da čovjek svojim radom preobražava ne samo prirodu i ljudsko društvo nego i samog sebe, te da stoga postoji opravdana autonomija ovozemnih stvarnosti, tj. da “stvorene stvari, pa i sama društva imaju vlastite zakone i vrijednosti koje čovjek mora malo-pomalo otkrivati, primjenjivati i sređivati” (*Gaudium et spes* 1965, tč. 4).

B. Crkva u Hrvatskoj i u Jugoslaviji

1. Crkveno pravo (*usp. hipoteza 1.4.1*)

1.2. Izvori crkvenog prava: važnost i važenje

Pravo Katoličke crkve u Hrvatskoj, kako u Austro-Ugarskoj i u Jugoslaviji tako i nakon osamostaljivanja, u svim je važnim pogledima podvrgnuto pravu Opće Crkve.

1.2.1. Unutarnja crkvena prava: organi, pripadnici, sredstva

(bba-bbb) Neposredno nakon nestanka Austro-Ugarske i nastanka prve Jugoslavije, u prvom popisu stanovništva Jugoslavije iz 1921. zabilježeno je 12.017.323 stanovnika; 4.735.000, tj. 39% ukupnog broja stanovnika popisano je kao pripadnici KC. Od tog broja oko 2.967.825 stanovnika bili su Hrvati (Banac, 1988: 57-84). U Hrvatskoj je 1921. bilo nastanjeno 27,3% ukupnog broja, tj. oko 3.280.729 stanovnika (Wertheimer-Baletić, 1971: 14). Od tog broja 773.702, tj. 22%, bili su Srbi, tj. pripadnici Srpske pravoslavne crkve (Banac, 1988: 58), a preostalih 2.507.027, tj. 78%, Hrvati i drugi pripadnici Katoličke crkve.

(bbc) Nije i vjerojatno ne može biti istražen i ustanovljen broj pripadnika vojnih postrojba Nezavisne Države Hrvatske i civila koji su se s njima povlačili iz Hrvatske u pravcu Austrije početkom svibnja 1945. te bili zarobljeni i potom bez suđenja ubijeni od pripadnika Jugoslavenske armije pod komunističkim zapovjedništvom. Po gruboj procjeni, uglavnom na temelju sekundarnih izvora, “Sve zajedno upućuje da bi se ukupna brojka stradalih mogla kretati oko 80.000” (Grahek, 2009: 331). Može se pretpostaviti, kako to čini i KCuH, da su stradali bili većinom njezini pripadnici.

Po historičarima iz KCuH, vojne postrojbe i druge vlasti pod nadzorom KP ubile su 663 svećenika KCuJ, uključujući 88 bogoslova (240 prije, a 263 nakon početka svibnja 1945, 12 na služenju u JNA) te 31 časnu sestru. “Četnici su ubili 37 klerika, nacisti 16, vlasti NDH 11, talijanski fašisti dvoje, u angloameričkom bombardiranju izginulo ih je 32, a u zatvorima ih je završilo na stotine...” (Šarac, 2000; v. Grahek, 2009: 329; usp. Pastirsko pismo 1945; šire Vuković, 2012).

Komunističke vlasti su zbog djela kvalificiranih kao kaznena protiv države i naroda osudile na 16 godina zatvora i još pet godina gubitka građanskih prava zagrebačkog nadbiskupa i predsjednika Biskupskih konferencija Jugoslavije Alojzija Stepinca, jednoga od rijetkih prelata u Evropi pod njemačkom okupacijom koji je u II. svjetskom ratu javno – naročito s propovjedaonice svoje prvostolnice – prosvjedovao protiv rasnih učenja i zločina domaćih okupatorskih suradnika, a time (no ponekad i neposredno) i protiv njemačkih okupatora (v. npr. Horvat, 1966: nar. 154-160).

Velik dio imovine Katoličkoj crkvi oduzele su komunističke vlasti (Akmadža, 2003).

N.R. Hrvatska imala je prema popisu stanovništva iz 1953. godine ukupno 3.936.000 stanovnika, od toga, s obzirom na vjersku pripadnost, 73,9% katolika, 11,3% pravoslavaca, 1,3% druge vjerske pripadnosti, 12,5% bez vjere, 1,0% vjerski neizjašnjenih (RH/DZS 1994: 8-9).

(bca) Od svođenja Hrvatske na *reliquiae reliquiarum* uslijed napredovanja Osmanlija, osobitost je KcuH, a stoga i čitave KCuJ, velika razlika između katoličkih biskupija s obzirom na broj vjernika i stanovnika te veličinu područja. Tako su u sjevernom dijelu Hrvatske, u kojemu prebiva više od polovine stanovnika republike, do kraja XX. stoljeća bile samo dvije biskupije (Đakovo i Zagreb), dočim ih je na jugu bilo osam (Pula, Rijeka, Zadar, Šibenik, Split, Dubrovnik, Krk i Hvar), od kojih dvije (posljednje navedene) otočne, svaka s toliko stanovnika koliko i oveća župa u Novom Zagrebu, od potonjih poneka još bez vlastite crkvene zgrade. Iskustvo Italije, u kojoj su biskupi južnih biskupija bili manje kritični prema fašizmu, ili su mu čak bili skloni, što se objašnjava malim iskustvom biskupa malo napučenih i slabije razvijenih biskupija (Martina, 1977), moglo bi biti značajno za objašnjenje KCuH i KCuJ.

Prema upitniku KCuH iz 1971. godine koji su ispunila 2.382 svećenika, tj. 58,5% tada ukupnog broja svećenika KCuJ, 65,3% očeva katoličkih svećenika bili su poljoprivrednici, 24,6% radnici, 6,3% činovnici, 1,4% akademski obrazovani, 2,5% ostali (Svećenička anketa 1971: 35).

Sastav pripadnika KCuH u vrijeme Drugog vatikanskog koncila veoma se razlikuje od sastava pripadnika Saveza komunista Hrvatske (dalje: SKH), u kojemu pretežu radnici-seljaci i službenici, a od visokoobrazovanih oni koji su završili stu-

dije društvenih znanosti (v. Obradović, 2002; usp. Miladinović, 2003). S obzirom na to da je članstvo u KP/SK bilo nespojivo s ispovijedanjem religije, otvorenim pripadnicima KCuH najvjerojatnije su ostali seljaci i drugi samozaposleni (obrtnici, odvjetnici), radnici koji su prihvatili da ispovijedajući otvoreno religiju neće moći postati rukovodiocima (nar. rastući broj radnika na privremenom radu u inozemstvu, koji su se okupljali pri hrvatskim katoličkim misijama) te tehnička inteligencija (inženjeri, liječnici itsl.), koja je bila, vjerojatno, većinom seljačkog podrijetla. Sociologijski i socijalnopsihologijski nije istraženo u kojoj su mjeri potonji, čije je ne samo stručno znanje nego i iskustvo socijalizacije nadilazilo znanja i iskustva onih koji su studirali društvene znanosti i/ili sudjelovali u javnim poslovima, bili skloni katoličkome religijskom fundamentalizmu (u smislu Kallscheuer, 1991, pogl. VII. "Ecclesia Militans").

(bcb) RH imala je prema popisu stanovništva 1991, u vrijeme između prvih višestranačkih izbora i osamostaljenja kao države po međunarodnom pravu, ukupno 4.784.265 stanovnika, od toga, s obzirom na vjersku pripadnost, 3.678.787, tj. 76,6% katolika (od toga 12.003 grkokatolika), 432.141, tj. 11,1% pravoslavaca, 6,6% stanovnika druge vjerske pripadnosti, 3,9% onih koji nisu vjernici i 1,8% onih koji se nisu vjerski izjasnili (RH/DZS 1994: 8-9).

U to vrijeme u najvećem dijelu istočne i srednje Evrope pod komunističkom vlašću naglo se mijenja odnos njezinih pripadnika i pripadnika crkava. U SSSR-u i većini istočnoevropskih zemalja pod vlašću KP-a socijalističku revoluciju skončali su članovi Partije, raspodijeljeni u više novoosnovanih političkih stranaka. Štoviše, u Rusiji 1992. organizacija KP-a je, protivno zakonu, ponovno uspostavljena u KGB-u; on je u to vrijeme imao u St. Peterburgu najveću moć (Gessen, 2012: 3 i d.). To zbivanje u skladu je s predviđanjem neposredno nakon Staljinove smrti da se promjena socijalističkog sistema može dogoditi samo iz njega samog (Deutscher, 1953: 164); te s razvojem sve do pred sam pad Berlinskog zida koji je navodio na isti zaključak (Padjen, 1991: 43).

U Hrvatskoj su, kao i u drugim republikama u Jugoslaviji, 1990. vlast preuzeli komunisti u novim organizacijama pod nekomunističkim nazivima. Većinu članova prvog sastava Hrvatskog sabora izabranog na prvim višestranačkim izborima 1990. činili su raniji članovi Saveza komunista Hrvatske (SKH) (Grubišić, 2011: nar. 94; Budimir, 2010). Dvadeset šest od 30 članova vlade nacionalnog jedinstva 1991-1992. činili su nekadašnji članovi SKH (Tomač, 2008). "Između kraja 1989. i lipnja 1990. broj članova SKH pao je s 298.000 na 46.000, a procjenjuje se da je 27.000 bivših komunista pristupilo Hrvatskoj demokratskoj zajednici (HDZ) prije ožujka 1990, a ukupno u cijeloj 1990. 70.000" (Pickering, 2008, "Tranzicija od komunizma"). Tako je komunistička tajna policija ostala uglavnom ista i služila istog

gospodara.* Pritom su HDZ-ovoj vladavini najveću potporu pružali konzervativni, i to prvenstveno religiozni (Sekulić, 1997: nar. 59).

(bcc) RH je prema popisu stanovništva 2001, tj. nakon rata 1990-1995, imala 4.437.460 stanovnika, od toga, s obzirom na vjersku pripadnost, 88% katoličke, 4,4% pravoslavne, 1,3 muslimanske, 1,2% druge vjerske pripadnosti, 1,2% nisu vjernici, 2,9% vjerski neizjašnjeni (RH/DZS 2012: 7).

1.3. Vanjska crkvena prava

1.3.1. Crkva i država: izvori prava

(bba) Odnosi Crkve i Austrije, uključujući Mađarsku i Hrvatsku, uređeni su za vrijeme Bachova apsolutizma 1855. konkordatom koji je brak, školstvo i kler izuzeo iz svjetovne nadležnosti i podložio crkvenoj (Austrian Concordat, 1855). Prilagođen je 1868, a raskinut 1870. U Mađarskoj su već prije toga, 1861, svi zakoni uvedeni za apsolutizma izgubili pravnu snagu. No Hrvatska i Slavonija stekle su Ugarsko-hrvatskom nagodbom potpunu autonomiju u bogoštovlju te su zadržale Konkordat na snazi sve do 1908. (Weinzierl, 1960: 99-122, nar. 101).

(bbb) Katolički biskupi Kraljevine Jugoslavije nastojali su pridobiti državu da prihvati već potpisani konkordat sa Svetom Stolicom, ocjenom da su Katoličkoj crkvi nesređivanjem njezina pravnog položaja povrijeđena njezina božanska prava (Katolički episkopat svojim svećenicima 1938: 1) te sljedećim tvrdnjama: “konkordat (je) samo dosljedno proveo bitno kršćansko načelo o paralelnom suverenitetu Crkve i države i o sporazumnom i ugovornom reguliranju t. zv. ‘mješovitih pitanja’”; zahtjevi Katoličkog episkopata “nijesu nikako iscrpljeni financijskim koncepcijama” pa KC

traži i uvijek će tražiti, da se međusobnim sporazumom riješe i sva druga aktualna mješovita pitanja, od kojih su najglavnija: poštivanje i provođenje crkvenog bračnog prava, sloboda naučavanja i propovijedanja, vjeronaučna obuka i moralni odgoj na državnim školama, konfesionalno školstvo, organizovanje Katoličke Akcije i pitanje crkvenoga posjeda.

Katolička crkva uvijek je spremna ... na lojalnu suradnju sa državom ... ali samo na bazi pariteta, a nikada na bazi državne supremacije nad Crkvom (isto, 11-13).

* Vidi Oberlandesgericht Muenchen 2005, C.2.2.baa, na 72; C.2.6.bbb, na 90; N.N. 2010. N.N., raniji ministar unutrašnjih poslova, u razgovoru s desetak pravnika i novinara nakon skupa o ustavnim promjenama u svibnju 2010, na upit koliko je službenika državne sigurnosti prešlo raditi Franji Tuđmanu odgovorio je: “Kako prešlo? Svi su ostali, zajedno sa svojim doušničkim mrežama”. Uzme li se u obzir da je nakon prvih višestranačkih izbora u vladajućem sloju bilo, kao dio svehrvatskog pomirenja, više istaknutih pripadnika nekadašnje krajnje hrvatske emigracije, može se zaključiti da je i značajan dio njih pripadao spomenutim mrežama.

(bbc) U razgovoru Tita i Stepinca, 4. lipnja 1945, prvi od potonjega zahtijeva veću samostalnost Crkve od Rima, dočim potonji zahtijeva da Jugoslavija zaključi sa Svetom Stolicom konkordat (Jugoslavenske tajne službe, 3 epizoda 2012, 14. minuta).

(bca) U KCuH u 1960-ima samo se u izdanjima "Kršćanske sadašnjosti" raspravlja o učenju Drugog vatikanskog koncila o pravu (nar. Uloga prava u Crkvi, 1967) i o odnosu Crkve i države. Tako Tomislav Janko Šagi-Bunić piše da "U svome propovijedanju i djelovanju Crkva treba da se oslanja na Božju snagu, a ne na sredstva koja su svojstvena državi" (1967) te upozorava na opasnost neoklerikalizma (1968). Takav pristup teško da je mogao prevladati u okružju u kojemu se čuo i glas nadbiskupa splitsko-makarskog Frane Franića, koji se na samom Koncilu zalagao za to da se prizna i Crkva "koja ne živi u potpunoj slobodi" kao *Ecclesia militans*, tj. vojujuća (Moro, 2009: 148-149).

Sveta Stolica i SFRJ potpisale su 25. lipnja 1966. Protokol o razgovorima između predstavnika Vlade SFRJ i predstavnika Svete Stolice. Iako taj akt nije konkordat, pa čak ni *modus vivendi*, tj. manje formalan i privremeni ugovor, kakav Sveta Stolica također uobičajeno zaključuje, i Protokol je međunarodnopravni ugovor (Degan, 1968). U KCuJ i KCuH naišao je na različit prijem. Po jednoj ocjeni, "Katolički su biskupi pokazali koliko drže do toga Protokola time što u času njegova potpisivanja nije bio nijedan biskup nazočan u Beogradu, pa čak ni mjesni beogradski nadbiskup. ... Nije doduše 1966. bilo svećenika i biskupa po zatvorima kao 1946. ali je borba bila suptilnija i perfidnija" (Perić, 1993: 233-34). Još je oštija podrobna ocjena hrvatskog iseljenika u knjižici koja je, sudeći po podcrtanosti primjerka iz vi-sovačkog samostana, bila pomno iščitavana i u dijelu klera u zemlji (Ilinić, 1966).

(bcb) Nakon dva desetljeća primjene Protokola moralni teolog prosudio je da je taj akt "bio i ostao velika pozitivna prekretnica", no na razini odnosa Crkve i države kao institucija, ali još ne i na razini vjernika i društva (Marasović, 1986: 386 i d.).

(bcc) Sveta Stolica i Katolička crkva zaključile su 1997-1998. četiri ugovora sadržaja, oblika i snage koje uobičajeno imaju konkordati (u literaturi međunarodno pravo NNMU 2/97, 2/97, 3/97, 18/98). Ti ugovori imaju pravnu snagu veću od zakona bilo koje države po međunarodnom pravu (npr. Eterović, 1999: 182), a također i od hrvatskih zakona po članku 134. Ustava RH (sada članak 141. NN 85/10). Tvrdnju da su ti ugovori, upravo zbog toga što su viši od hrvatskih zakona, protivni članku 41. stavku 1. Ustava RH, koji propisuje da su vjerske zajednice jednake pred zakonom (npr. Gabrić, 1998), *Glas Koncila*, tjednik KCuH, ocijenio je kao klevetu, u komentaru na ispravak (Što zapravo hoće profesor?, 2001), koji je protivan zakonskoj odredbi: "U istom izdanju, odnosno programskom sadržaju medija ne može se zajedno s ispravkom objaviti i komentar tog ispravka ili odgovor na ispravak" (ZJP 1997, čl. 42, st. 3).

Ta ocjena *Glasa Koncila* opravdiva je naukom Crkve, koji je ispovijedao i Katolički episkopat Jugoslavije 1937. (vidi bbb), po kojemu je konkordat, koji se temelji na božanskom pravu, nadređen ustavu svjetovne države, pa mu stoga ne može biti protivian, nego samo svjetovni ustav može biti protivian božanskom pravu Crkve na diobu suverenosti sa svjetovnom državom konkordatom; po istome božanskom pravu, ne može biti protuzakonit niti komentar *Glasa Koncila* koji je protivian zakonu svjetovne države (a ako baš i nije sasvim tako, *Glasi Koncila* drži da Crkva ima dobre ciljeve, pa su stoga sva sredstva kojima se Crkva služi u postizanju tih ciljeva dobra, što uključuje da su u svakome pravnom poretku zakonita). Da je KCuH naslijedila taj nauk, a ne onaj Drugog vatikanskog koncila, pokazuju, među ostalim: tumačenje kasnijeg predsjednika Hrvatske biskupske konferencije (2007-2012) da je svođenje katoličkog vjeronauka u državnim školama na izborni predmet, a potom njegovo ukidanje (u prvim godinama komunističke vladavine u Jugoslaviji), jednako zabrani (Srakić, 2000); tekst svećenika i profesora teologije te visokog dužnosnika Republike Hrvatske 1991. koji naziv suda što je osudio Alojzija Stepinca piše u navodnicima, tj. "Vrhovni sud NR Hrvatske" (Rebić, 1992: 307), što očito ima značiti da NR Hrvatska, koja je po svom samorazumijevanju bila država (Ustav NRH, čl. 1), nije bila legitimnom, pa je dakle bila nepostojećom državom (v. Nino, 1967).

1.3.2. Crkva i država: predmeti crkvene nadležnosti

(bbb) Hrvatski katolički komentar "47. Zablude" Silaba (vidi A.1.3.2.ab) objašnjava je posve prirodnim razlozima (Gančević, 1921: 59-60).

(bca) Iako KCuJ nema sve do 1966. pravno uređen položaj, a ni Protokolom od 1966. taj položaj nije uređen konkordatom te joj ne omogućava da izvodi nastavu vjeronauka u javnim školama, KCuJ ima razvijenu informativnu djelatnost:

izdavačka je djelatnost KC-a u nekoliko godina doživjela ogroman porast: godine 1961. ukupna naklada svih izdanja KC-a u Hrvatskoj iznosila je 250.000, a 1966. već približno 8,5 milijuna primjeraka. Partijski su forumi komentirali da je naklada KC-a veća negoli naklada svih dnevnih listova, a to su argumentirali tvrdnjom kako se polumjesečnik Glas koncila tiska u prosječnoj nakladi od 150.000, a novopokrenuti Mali koncil u 100.000 primjeraka (Spehnjak, 2000: 478-479).

Sudeći po ukorijenjenosti kršćanstva u stanovništvu (v. nar. Tomka, 2007), KCuH uspjela je i u svojem poslanju u vjerskom odgoju, usprkos činjenici da za vrijeme komunizma nije mogla održavati vjeronauk u javnim školama.

Više vrsnih teologa, među kojima su najistaknutiji Tomislav Janko Šagi-Bunić, Vjekoslav Bajsić i Josip Turčinović, pomagalo je svojim biskupima u pripremi za Koncil i čitavoj KCuH u njegovoj provedbi, putem *Glasa Koncila* i, pogotovo, nakladnika "Kršćanska sadašnjost".

(bcb) “Kršćanska sadašnjost” pokušala se 1978. registrirati ne samo kao crkvena ustanova nego i kao teološko društvo (dalje: TDKS) po državnim zakonima (Nastanak i razvitak “Kršćanske sadašnjosti”, 2008). Nadbiskup splitsko-makarski ocijenio je taj pokušaj nakon više od dvadeset godina još uvijek ovako:

Činilo nam se da je TDKS pogibeljnije za Crkvu nego ono ‘staro’ Staleško udruženje jer ovo novo nije bilo, po Statutu, samo svećeničko, pa su mogli biti njegovi članovi i laici. Kako se vidi ovdje se radilo o politizaciji teologije i stavljanju Crkve pod jaram totalitarne ateističke države (Franić, 2000).

Iako je zagrebački nadbiskup Franjo Kuharić snizio napetosti i time omogućio TDKS da nastavi djelovati (Bratulić, 2002), po svemu sudeći još je uvijek otvoreno sljedeće pitanje: u kojoj je mjeri reakcija vrha KCuH na TDKS pojačala “hrvatsku šutnju” nastalu gušenjem “hrvatskog proljeća” 1971-1972. godine?

2. Crkva, gospodarstvo i društvo (usp. hipoteza 1.4.2)

(bbb) Biskupska konferencija Jugoslavije odbacuje komunističku politiku prema seljaštvu sljedećim riječima:

Bio bi ... danas najveći zločinac ne samo naših seljaka nego i cijelog naroda, koji bi se usudio dirnuti u onu makar i sitnu seljačku imovinu, razrušiti domove naših sela, ukloniti kamene međaše seljakovih polja, rastjerati seljačku obitelj iz seljačkih domova, i htjeti iz svega toga stvoriti neke velike državne poljoprivredne industrije s radničkim proletarijatom, nastanjenim ne više u onim prastarim seljačkim domovima nego u radničkim skupnim zgradinama. Tim časom nestalo bi ne samo našega seljaštva i seljačkih domova, nego i onih lijepih seljačkih običaja, one narodne vesele pjesme, narodne nošnje – nestalo bi time i cijele narodne seljačke kulture, a time i samoga naroda (Pastirsko pismo 1937: 18).

Biskupi odbacuju i liberalizam, koji je “počinio veliko zlo time, što je uništio sva staleška gospodarska društva (cehove, bratstva, itd.)”. Drže da “taj sadanji nered moguće je zato popraviti samo staleškim organizacijama i međusobnim povezivanjem svih privrednih grana” (isto, 24).

Za razliku od biskupa, koji su rješenje gospodarskih i socijalnih problema tražili u očuvanju seljačkih obiteljskih gospodarstava i povratku u usavršeno srednjovjekovno staleško društvo, i to bez ograde prema tadašnjima spojevima katolicizma i fašizma (vidi 2.A.2ab), dekan Visoke ekonomsko-komercijalne škole na trećemu je Hrvatskome socijalnom tjednu 1939. prikazao programe kršćanske sindikalne internacionale, koja je starija od fašističkog korporativizma te se od njega razlikuje po tom što se “osniva na slobodnim stručnim udruženjima te na autonomiji i samoupravi korporacija”. Potom je prikazao kršćanske sindikate isključivo u preostalim kontinentalnim demokracijama: Švicarskoj, Belgiji i Francuskoj (Ščetinec, 1939:

256). Zanimljivo je da se ta vrsta korporativizma, koju su hrvatski katolički laici neposredno prije II. svjetskog rata prepoznali kao uzornu, pokazala najplodnijom u izgradnji zapadnih država i društava nakon tog rata sve do danas (v. Wilensky, 2004: nar. 83-130, 675-716).

(bbc-bcb) Za trajanja komunističke vladavine (1945-1990), u okviru KCuH nema primjetnih gospodarskih ili socijalnih rasprava ili pojedinačnih ideja.

(bcc) Iako je zagrebački nadbiskup Josip Bozanić svojom božićnom propovijedi o grijehu struktura 1997. (Bozanić, 2009: 271-278) vjerojatno potakao niz vjernika da preispitaju svoju političku potporu tadašnjoj vlasti, čini se da je u cjelini KCuH od osamostaljivanja Hrvatske 1991. bila više promatrač gospodarskih i socijalnih prilika u zemlji nego začetnik njihova novog promišljanja. To pokazuje izjava biskupa koji je otvorio Peti hrvatski katolički tjedan 18-23. 11. 2011. “kako su rat i totalitarni komunistički sustav prekinuli tradiciju održavanja socijalnih tjedana utemeljenih na socijalnom nauku Crkve” (Crkva o kulturi rada, 2011), bez objašnjenja što je to sprečavalo Crkvu od 1990. do 2011. Jedno je objašnjenje udaljenost klera, uslijed seljačkog podrijetla (v. 2.B.1.2.bca) te staleških težnji (v. 2.B.3.b), i od radnika (i to više onih u Hrvatskoj nego u inozemstvu, koje je Crkva nastojala pratiti) i od stručnjaka za društvene probleme, nar. ekonomske i političke (kako to naročito pokazuje propust da se takvi studiji uspostave na Hrvatskome katoličkom sveučilištu u Zagrebu). Na drugo objašnjenje, koje objašnjava i prvo, navodi “Komentar” *Glasa Koncila* “... država Hrvatska ušla je u sasvim novu fazu svoje povijesti te mora hitno doći kraj dosadašnjoj rušilačkoj gospodarskoj politici koju su provodile sve vlade od 2000. godine” (Miklenić, 2012). “Komentar” očito umanjuje ocjenu nadbiskupa Bozanića da je upravo u vrijeme prije 2000. godine počinjen grijeh struktura (Bozanić, 2009: 271-278), koju podupire mnoštvo nalaza, naročito o kriminalu u hrvatskoj pretvorbi i privatizaciji (Petričić, 2000) i o tečaju kune koji je precijenjen od njezina uvođenja 1993. (Bošković, 2012) te znatno otežava izvoz iz Hrvatske, a olakšava uvoz u Hrvatsku, pogodujući naročito kapitalu otuđenom iz navodno nacionalnih pobuda na prijelazu u 1970-e koji ni Izvršni komitet CK SKH nije mogao (?) povratiti u vrijeme progona hrvatskih nacionalista, a “uskrsnuo” je 1990-ih, kad su se mnogi vodeći komunisti i još više njihovi potomci preobrazili u poslovne ljude. Takvo umanjenje ocjene grijeha struktura objašnjivo je najvjerojatnije dobrom koje su grešne strukture donijele Crkvi i time se ipak iskupile: ugovorima Republike Hrvatske i Svete Stolice s kraja 1990-ih.

3. Katolička poimanja naroda i nacije (usp. hipotezu 1.4.3)

(b) Hrvatsko katoličko poimanje nacije, koje se ovdje shvaća idealtipski, po izvoru je germansko. Zazire od krajnosti germanskog nacionalizma, tj. nacizma, po kojemu je pripadnost naciji određena rasom (npr. Gančević, 1935: 3-4). No ipak je ka-

rakteristično germansko utoliko što naciju određuje kao svjestan narod, za razliku od nedostatno svjesnog ili izgrađenog naroda, tj. nižih slojeva, koje obilježava kao *populus, plebs* ili *vulgus* (isto, 5). Takvo poimanje po izvoru je njemačko utoliko što bitnim obilježjem nacije drži svijest, odnosno kulturu (usp. Greenfeld, 1993: 275-375). Razlikuje se od zapadnih poimanja koja bitnim obilježjem nacije drže klasu, i to građansku. Hrvatsko katoličko poimanje po sadržaju je rusko utoliko što je za naciju nosiva seljačka kultura (usp. isto, 189-274, nar. 258 i d.), iz vremena u kojemu su ruski seljaci više robovi nego kmetovi (v. Kolchin, 1987: nar. 195-240). Unutar granica određenih porijeklom i sadržajem to poimanje može imati bilo koju političku funkciju, pod uvjetom da je također u interesu KC. Od tipičnog poimanja znatno se udaljava vodeći hrvatski koncilski teolog, koji piše protiv pretjeranog nacionalizma i, štoviše, zagovara razlikovanje vjere i naroda te patriotizam umjesto nacionalizma (Šagi-Bunić, 1979: 9, 13, 21).

(bba) Rani hrvatski katolički nacionalizam, poput takvih nacionalizama ostalih slavenskih naroda u Austro-Ugarskoj, u službi je i Dvora i Crkve (vidi 2.A.3.ab).

(bbb) "Politička grana" Hrvatskoga katoličkog pokreta jugoslavenski je usmjerena i nakon ubojstva Stjepana Radića (Matijević, 2000).

(bca) Za vrijeme hrvatskog proljeća KCuH uglavnom šuti (Markešić, 2012).

(bcc) Nakon stjecanja državne samostalnosti i potpunog oslobođenja zemlje KCuH i dalje potiče narodnjaštvo (npr. Padjen, 1998b, 1999), kako to rječito pokazuju i naslovnice *Glasa Koncila*. Evo niza primjera iz 2012: "Odluka ministarstva znači rashvaćivanje" (3. VI.); "Samostalna država vrhunac je hrvatske povijesti" (17. VI.); "Hrvatska glazba živi sve suverenije" (15. VII.); "Stranačko važnije od hrvatskoga?" (23. IX.). Takvo zahrvaćivanje hrvatskih katoličkih vjernika ima tri funkcije: jačanje Crkve kao su-suverena (v. 2.B.1.3.1) i klera kao staleža (v. 2.B.3) te okupljanje katolika u istu političku skupinu, zato da se ne dogodi njihovo rasipanje kao u Francuskoj, koje je tamošnjoj katoličkoj crkvi oduzelo značaj političke institucije (v. Ravitch, 1990).

4. Katolička poimanja teorije i prakse (usp. hipoteza 1.4.4)

(bca) Vodeći hrvatski koncilski teolog protumačio je novi nauk o međusobnoj autonomiji Crkve i političke zajednice (Šagi-Bunić, 1967). No vodeći moralni teolog u vrijeme Koncila relativizirao je taj nauk (Kuničić, 1974). Od tada do danas u hrvatskoj katoličkoj teologijskoj literaturi još se nije postavilo pitanje o odnosu teorije i prakse koje bi hrvatskim katolicima omogućilo da počnu promišljati odnos ne samo moralne, političke i pravne filozofije nego i njihov odnos prema društvenim znanostima te praksi politike, gospodarstva, uprave i prava.

3. Zaključak

S obzirom na to da su u 2. dijelu detaljno navedeni dokazi koji u značajnoj mjeri podupiru hipoteze (dakako, ne i konkluzivno, jer su one ideal-tipovi), dovoljno je na ovom mjestu odrediti u kojim pogledima u ovom radu izloženi nalazi pridonose rješavanju glavnih teorijskih problema istraživanja izloženih u 1.1. (osim prvoga, koji se drži načelno rješanim u Matulović, 2012). Ponajprije, prinos su povijesti države i prava SFRJ, naročito u razdoblju 1961-1971. i 1991-, među ostalim po tome što daju odgovor na tri posebna pitanja drugog skupa teorijskih problema, naime zašto je kardinal Štjepinac bio suđen i zatočen kad je samo nekoliko godina nakon njegove smrti Sveta Stolica s njegovim progoniteljima sklopila sporazum, a glavnoga odlikovala; zašto je Crkva u Hrvatskoj za hrvatskog proljeća bila pretiha, a danas je preglasna; te zašto se Crkvi dogodilo to da je danas poistovjećena sa svjetovnom vlasti. Ako gore izloženi nalazi bilo što pokazuju, to je da razlozi – barem ne prvenstveni – nisu bili niti bezizglednost hrvatskog proljeća niti diplomatski ili pak očuvanje Crkve. Važan dio odgovora (dakako, ne i potpun odgovor) na svako od pitanja istovjetan je, a moguće ga je sažeti ovako: zbog toga što je Crkva u Hrvatskoj u svom poslanju za vrijeme svog proljeća, koje je vremenski gotovo koincidiralo s hrvatskim i jugoslavenskim, a potom i za vrijeme samostalne Republike Hrvatske koja je Crkvi dala baš onaj partnerski status koji je tražila, bila i ostala crkvom Prvoga, a nije postala crkvom Drugoga vatikanskog koncila. Taj odgovor otvara, međutim, i novo pitanje, a to je bi li takvom ostala da je u njoj bilo više kršćanske sadašnjosti, s navodnicima i bez njih.

Izloženi nalazi prinos su i rješavanju treće skupine teorijskih problema, tj. preobrazbe komunizma i katolicizma u narodnjaštvo, time što pokazuju da je interes Crkve da svog nosioca nalazi u narodu, a ne u puku i naciji, zato da bi opravdala i time omogućila svoje političko partnerstvo, tj. suverenost s državom, te također zadržala staleški odnos klera i seljačkog naroda, koincidirao s dijelom interesa jugoslavenskih komunista da zadrže svoju moć i vlast preobrazbom u hrvatske narodnjake (no ne i s njihovim interesom da to postignu etničkim čišćenjem i diobom Bosne i Hercegovine, što je Crkva izrijekom osuđivala – v. npr. Padjen 1998b: 251-252); četvrte skupine, tj. nedostatku objašnjenja mogućih odnosa između pojedinih dijelova društvenih sistema i njihovih dijelova, time što pokazuju bitnu nedostatnost kako komunističkih tako i poslijekomunističkih objašnjenja društvenog sistema, koja Crkvu drže jednom od sastavnica civilnog društva, različitom od političke države i tržišnog društva; pete, koja je nastavak prethodne, tj. predstavljanja i/ili zastupanja, time što pokazuju trajnu važnost klera, a time i aristokracije kao nosioca vlasti i modernih država (v. Padjen, 1998a).

Nalazi izloženi u ovom radu prinos su i boljem sagledavanju praktičnih problema istraživanja, napose narodnjaštva kao religije (odustanak Drugog vatikanskog

koncila od “božanskog” prava da bude su-suverena s državom prokazuje to “pravo” kao izmišljanje svetog) te klerikalizma kao njegova važnog uvjeta u Hrvatskoj. Potonji pak nalaz postavlja posve novi problem, koji daleko nadilazi granice istraživanja dijelom izloženog u ovom radu, a tiče se značaja Drugog vatikanskog koncila: je li on doista bio samo podanašjenje Crkve, kakvim se predstavljao, a koje se očituje kao priznanje autonomije pojedinca i njegovih tvorbi te usporedna delegalizacija i deatizacija Crkve, tj. ukratko, liberalizacija, ili je bio potraga za gotovo dva milenija zapretanoga njezinog poslanja; jednostavnije: je li Drugi vatikanski koncil bio bitan korak u sazrijevanju i kršćana i Crkve.

LITERATURA

- Adomeit, K., 1974: Rechtswissenschaft, u: Goerlitz, A. (ur.), *Handlexikon zur Rechtswissenschaft*, 2 sv., Rowohlt, Reinbek bei Hamburg: 369-371.
- Akmađža, Miroslav, 2003: *Oduzimanje imovine Katoličkoj crkvi i crkveno-državni odnosi od 1945. do 1966. godine: primjer Zagrebačke nadbiskupije*, Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije Tkalčić, Zagreb.
- Andrassy, Juraj *et al.*, 2010: *Međunarodno pravo*, 2. izd., Školska knjiga, Zagreb.
- Aristotel, 1982: *Nikomahova etika*, Fakultet političkih nauka, Zagreb (prij. Ladan, T.).
- Aristotel, 2004: *Ustav atenski*, Jurici, Zagreb (prij. Majnarić. N.).
- Banac, Ivo, 1988: *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*, Globus, Zagreb (prij. Šentija, J.).
- Benz, Ernest, 1991: *Duh i život Istočne Crkve*, Svjetlost, Sarajevo (prij. Markešić, I.).
- Berman, Harold J., 1983: *Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition*, Harvard University Press, Cambridge MA.
- Bodin, Jean, 2002: *Šest knjiga o Republici*, Politička kultura, Zagreb (prij. Marion, D.).
- Bošković, R., 23. 6. 2012: Zvonimir Baletić: Hrvatska od 1993. propada zbog fiksnog tečaja kune, *Jutarnji list*; URL: <http://www.jutarnji.hr/zvonimir-baletic--hrvatska-od-1993--propada-zbog-fiksnog-tecaja-kune-/1036852/>
- Bozanić, kardinal Josip, 2009: *Čovjek, Crkva, domovina*, Glas Koncila, Zagreb.
- Bratulić, J., 21. 3. 2002: Sjećanje: Kardinal Franjo Kuharić 1919-2002, *Vijenac*, 210: 1; URL: <http://www.matica.hr/vijenac/vij210.nsf/AllWebDocs/Svisugavoljeli>
- Brown, Ellen, 8. 11. 2012: It's the Interest, Stupid! Why Bankers Rule the World, u: *Global Research*; URL: <http://www.globalresearch.ca/its-the-interest-stupid-why-bankers-rule-the-world/5311030>
- Budimir, D., 2010: Hrvatska politička elita na početku demokratske tranzicije, *Anali Hrvatskoga politološkog društva* (7): 73-97.

- Carter, G. E., 1966: Education, u: Abbott, W. M. (ur.), *The Documents of Vatican II*, Angelus Book, New York: 634-636.
- Crkva o kulturi rada: ljude treba osloboditi nedjeljne tlake, 23. 10. 2011; URL: <http://www.tportal.hr/vijesti/hrvatska/155663/Crkva-Ljude-osloboditi-od-nedjeljne-tlake.html>
- Crkveni zakoni iznad državnih?, 2011; URL: http://www.hrt.hr/index.php?id=48&tx_ttnews%5Btt_news%5D=111510&cHash=e181f991fb
- Degan, V. Đ., 1968: Pravni aspekt Protokola sa Svetom Stolicom, *Dobri pastir* (17-18): 15-21.
- Delzell, Charles F. (ur.), 1970: *Mediterranean Fascism, 1919-1945*, Harper and Row, New York.
- Deutscher, Isaac, 1953: *Russia After Stalin*, Hamish Hamilton, London.
- Durkheim, Emile, 2007: *Elementarni oblici religijskog života: totemistički sustav u Australiji*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb (prij. Mimica, A.).
- Editorial, 1959 = Editorial, *Journal of Church and State* (1) 2: 2-3.
- Eterović, N., 1996: Ugovori između Svete Stolice i Republike Hrvatske, *Crkva u svijetu* (32) 2: 181-186.
- Fanning, W., 1910: Irremovability, u: *The Catholic Encyclopedia*, Robert Appleton Company, New York, URL: <http://www.newadvent.org/cathen/08173a.htm>
- Field, Lester L., 1998: *Liberty, Dominion, and the Two Swords: On the Origins of Western Political Theology (180-398)*, University of Notre Dame Press, Notre Dame OH.
- Franić, F., 1996: Uspomene na neka događanja u vrijeme 'Hrvatskog proljeća' i nakon njega, *Crkva u svijetu* (31) 4: 368-379.
- Franić, F., 18. 10. 2000: Dijalog između crkve i Titova režima; Zabrana Teološkog društva "Kršćanska sadašnjost", *Slobodna Dalmacija: Podlistak*: 14-15.
- Fullbrook, Edward, 2012: The Political Economy of Bubbles. *Real-World Economics Review*, issue no. 59; URL: <http://rwer.wordpress.com/2012/03/12/rwer-issue-59/>
- Gabrić, T., 7. 12. 1998: Ivan Padjen, profesor na Fakultetu političkih znanosti, govori o pretvorbi Hrvatske u katoličku državu: Ugovor s Vatikanom protuustavan, *Feral Tribune* (15) 690: 36-38.
- Gallie, W. B., 1956: Essentially Contested Concepts, *Proceedings of the Aristotelian Society* (56): 167-198.
- Gančević, Josip, 1935: *Nacionalitet s materijalne i formalne strane*, Sklad, Zagreb.
- Gaudemet, Jean, 1994: *Église et cité: Histoire du droit canonique*, Montchrestien, Paris.
- George, Robert P. (ur.), 1992: *Natural Law Theory*, Oxford University Press, Oxford.
- Gessen, Masha, 2012: *The Man Without a Face: The Unlikely Rise of Vladimir Putin*, Riverhead, New York.

- Giacometti, Zaccaria, 1926, 1974: *Quellen zur Geschichte der Trennung von Staat und Kirche*, 2. Neudruck der Ausgabe 1926, Scientia Verlag, Aalen.
- Gibellini, Rosino, 1999: *Teologija dvadesetog stoljeća*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb (prij. Grden, D./Krpeljević, J.).
- Giddens, Anthony, 1998: *Conversations with Anthony Giddens: Making Sense of Modernity*, Stanford University Press, Stanford, CA.
- Gillet, O. M. S., 1933: *Tendencije današnje intelektualne omladine*, Dominikanska naklada "Istina", Zagreb (prij. Nagy, J.).
- Grahek Ravančić, Martina, 2009: *Bleiburg i Križni put 1945.: Historiografija, publicistika i memoarska literatura*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb.
- Granfield, D. D., 1967: Towards a Goal Oriented Consensus, *Journal of Legal Education* (17), 379-402.
- Greenfeld, Liah, 1993: *Nationalism: Five Ways to Modernity*, Harvard University Press, Cambridge MA.
- Grisez, G. G., 1965: The First Principle of Practical Reason: A Commentary on the Summa theologiae, 1-2. Question 94, Article 2, *Natural Law Forum* (10): 168-196.
- Grubišić, I., 13. 10. 2010: Indirektno brane Ivu Sanadera, *Jutarnji list*; URL: <http://www.jutarnji.hr/nek--kaptol-pokaze-tu-listu-komunista-u-nasoj-stranci/877221/>
- Gunčević, Josip, 1921: *Silab i moderne zablude*, Hrvatska tiskara, Mostar.
- Gutiérrez, Gustavo, 1989: *Teologija oslobođenja*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb (prij. Bagarić, S.).
- Hastings, Adrian, 2003: *Gradnja nacionaliteta*, Buybook i Adamić, Sarajevo i Rijeka (prij. Jančić, M.).
- Higgins, Thomas J., S. J., 1958: *Man as Man: The Science and Art of Ethics*, rev. izd., Bruce Publishing, Milwaukee.
- Horvat, V., 1996: Nadbiskup Alojzije kardinal Stepinac i totalitarni režimi, *Obnovljeni život* (51) 1-2: 149-166.
- Ilinić, Milan, 1966: *Beogradski protokol i Hrvati*, Muenchen.
- Jedin, Hubert (ur.), 1971: *Velika povijest Crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb (prij. Ritić, J./Držić, L.).
- Juig, Jean, 1990: *L'Église et les états: Histoire des concordats*, Nouvelle cité, Paris.
- Jukić, Jakov (Mardešić, Željko), 1997: *Lica i maske svetog: ogleđi iz društvene religiozije*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Kallscheuer, Otto, 1991: *Glaubensfragen: Ueber Karl Marx & Christus & andere Tote*, Frankfurter Verlaganstalt, Frankfurt a. M.
- Kirsch, J. P., 1912: Unam Sanctam, u: *The Catholic Encyclopedia*, Robert Appleton Company, New York; URL: <http://www.newadvent.org/cathen/15126a.htm>

- Knežević, R./Ravlić, S. (ur.), 2002: *Hrvatska politologija 1962.-2002.*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb.
- Koeck, F., 1984: Concordats, u: R. Bernhardt, R. (ur.), *Encyclopaedia of Public International Law*, Instalment 7, North Holland, Amsterdam: 44-47.
- Kolchin, Peter, 1987: *Unfree Labor: American Slavery and Russian Serfdom*, Harvard University Press, Cambridge MA.
- Kuničić, Jordan, 1974: Preorijentacija moralke u svjetlu Tomine teološke sinteze, u: Isti (ur.), *Zbornik u povodu 700. obljetnice smrti sv. Tome Akvinskoga (1274-1974)*, Dominikanski provincijalat, Zagreb.
- Kustić, Ž./Stanić, B., 17. 04. 2011: Uskoro ćemo se naći u sasvim uskrсноj situaciji, *Glas Koncila* (50) 16/1921: 9.
- Lalić, Goranka, 2012: *Pravni i institucionalni aspekti azila*, doktorska disertacija, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Lasswell, Harold D./McDougal, Myres S., 1992: *Jurisprudence for a Free Society*, vol. 1, New Haven Press, New Haven CT.
- Maclear, J. F. (ur.), 1995: *Church and State: A Documentary History*, Oxford University Press, New York.
- Marasović, Š., 1986: Privatnost vjere u samoupravnom društvu, *Crkva u svijetu* (21) 4: 386-398.
- Markešić, I., 2012: "Crkvena šutnja" u vrijeme Hrvatskog proljeća, u: Jakovina, T. (ur.), *Hrvatsko proljeće – 40 godina poslije*, Centar za demokraciju i pravo "Miko Tripalo", Zagreb: 245-270.
- Martina, G., 1977: Katolici i fašizam, *Svesci*, br. 30: 76-90 (prij.).
- Matijević, Zlatko, 2000: Politika katoličkog jugoslavenstva (1912.-1929.), u: Fleck, H.-G./Graovac, I. (ur.), *Dijalog povjesničara – istoričara 1, Pečuh 20.-22. studenog/novembra 1998.*, Zaklada Friedrich Naumann, Zagreb: 154-171; URL: <http://www.cpi.hr/download/links/hr/7753.pdf>
- Matulović, M., 2012: Komentar Odluke Ustavnog suda Republike Hrvatske o pravu pripadnika nacionalnih manjina na zastupljenost u Hrvatskom saboru, iz 2011, *Svesci za javno pravo*, u tisku.
- McDougal, Myres S./Lasswell, Harold D./Chen, Lung-chu, 1980: *Human Rights and World Public Order: The Basic Policy for an International Law of Human Dignity*, Yale University Press, New Haven CT.
- Meyer, Thomas, 2005: *Theorie der Sozialen Demokratie*, Verlag fuer Sozialwissenschaften, Wiesbaden.
- Miklenić, I., 9. 12. 2012: Komentar: Novo stanje i za gospodarstvo, *Glas Koncila* (51) 49: 2.

- Miladinović, S., 2003: Obrasci formiranja i reprodukcije vladajućih elita u bivšoj Jugoslaviji II.: Kanali vertikalne pokretljivosti – obrazovanje i politička aktivnost, *Sociologija* (45) 4: 348-376.
- Moro, D., 2009: Prinos mons. Frane Franića u pripremi dogmatskih konstitucija Drugoga vatikanskog sabora Lumen gentium i Dei Verbum, *Crkva u svijetu* (44) 2: 144-166.
- Morris, Colin, 1989: *The Papal Monarchy: The Western Church from 1050 to 1250*, Clarendon, Oxford UK.
- Murray, C., 1966: Religious Freedom, u: Abbot, W. M. (ur.), *The Documents of Vatican II*, Angelus, New York: 672-674.
- Nastanak i razvitak Kršćanske sadašnjosti, 27. 2. 2008: Informativna katolička agencija, 8: 6-8.
- Nino, S. S., 1978: Some Confusions around Kelsen's Concept of Validity, *Archiv fuer Rechts- und Sozialphilosophie* (64): 357-377.
- Obradović, Marija, 2002: Društveni koreni komunističke partijske elite u Jugoslaviji posle Drugoga svetskog rata, u: Fleck, H.-G./Graovac, I. (ur.), *Dijalog povjesničara – istoričara 5., Hercegnovi, 2.-4. ožujka/marta 2001.*, Friedrich Naumann-Stiftung, Zagreb: 377-390.
- Ogden, Joslyn, n.d.: Religious Liberty, Vatican II, and John Courtney Murray, Case Studies in Ethics; URL: <http://www.duke.edu/web/kenanethics/CaseStudies/VaticanII.pdf>
- Padjen, Ivan, 1988: *(Ne)ćudorednost (međunarodnog) prava: pristup filozofiji prava*, ICR, Rijeka.
- Padjen, I., 1991: Approaching Aliens: A Plea for Jurisprudential Recovery as a Theoretical Introduction into (Ex) Socialist Legal Systems, *Dalhousie Law Journal* (14) 1: 23-64.
- Padjen, I./Matulović, M., 1996: Cleansing the Law of Theory (Editorial), *Croatian Critical Law Review* (1) 1: 1-122.
- Padjen, I., 1998a: Aristokracija i ustavna država: od plemstva i klera do pravosuđa i profesija, *Politička misao* (35) 3: 92-111.
- Padjen, I., 1998b: Katolicizam i nacionalizam u Hrvata 1990.-ih: pravnoteorijski pogled (I.), u: Cvitan, G. (ur.), *Liberalizam i katolicizam u Hrvatskoj: Split, Vila Dalmacija 2.-4. lipnja*, Friedrich Naumann-Stiftung, Zagreb: 235-272.
- Padjen, I., 1999: Katolicizam i nacionalizam u Hrvata 1990.-ih: pravnoteorijski pogled (II.), u: Fleck, H.-G. (prir.), *Liberalizam i katolicizam u Hrvatskoj II. dio: Zagreb, 5.-6. ožujka*, Friedrich Naumann-Stiftung, Zagreb: 139-242.
- Padjen, Ivan, 2006-2007: Uvod u (javno) pravo: pregled nastavnog gradiva, 1. priv. izd., vlastita naklada, Zagreb.

- Padjen, I., 2010a: Catholic Theology in Croatian Universities: Between the Constitution and the Treaty – A Policy Oriented Inquiry, u: Vukas, B./Šošić, T. M. (ur.), 2010: *International Law: New Actors, New Concepts – Continuing Dilemmas; Liber Amicorum Božidar Bakotić*, Nijhoff/Brill, Bruxelles: 13-40.
- Padjen, I., 2010b: Legal Nature of Religion, u: Centre de droit civil et comparé du Québec, Université McGill/Centre international de la common law en français, Université de Moncton/Instituut voor Vreemdelingenrecht en Rechtsanthropologie, Istituto subalpino per l'analisi e l'insegnamento del diritto delle attività transnazionali (ISAIDAT), *Convictions philosophiques et religieuses et droits positifs: Textes présentés au colloque international de Moncton, 24-27 août 2008*, Bruylant, Bruxelles, 477-514.
- Padjen, I., 2010c: Pravo na sjecištu politike, ekonomije i kulture (I.): u klasičnom ključu, *Politička misao* (47) 4: 108-134.
- Padjen, I., 2010d: Uskrata pravosuđa i uskrata prava: okvir poredbenih istraživanja, u: Pokrovac, Z./Padjen, I. (ur.), *Zabrana uskrate pravosuđa i prava*, *Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu*, Split, 59-76.
- Padjen, I., 2011: Demos Republike Hrvatske, u: Barbić, J. (ur.), 2011: *Oblici demokracije: Okrugli stol održan 6. lipnja 2011. u palači Akademije u Zagrebu*, HAZU, Zagreb: 67-79.
- Perić, R., 1995: Iz ropstva u slobodu: "Peter Anthony Rajić, Liberty of Religion in Croatia since 1945 and the Influence of International Law, doktorska teza, Papinsko lateransko sveučilište, Rim, 1993, 236 str.", *Crkva u svijetu* (30) 2: 232-234.
- Petričić, Darko, 2000: *Kriminal u hrvatskoj pretvorbi: tko, kako, zašto...*, Abakus, Zagreb.
- Pickering, P. M./Baskin, M., 2008: What is to Be Done? Succession from the League of Communists of Croatia, *Communist and Postcommunist Studies* (4) 1: 521-540; prij. URL: <http://politika.com/sto-uciniti-nasljedstvo-saveza-komunista-jugoslavije>
- Prpić, I., 1987: Država – nastanak i pojam, *Naše teme* (31) 12: 2114-2130; repr. u: Knežević (ur.), 2002: 202-221.
- Ravitch, Norman 1990: *The Catholic Church and the French Nation 1589-1989*, Routledge, London.
- Raz, Joseph, 1970: *The Concept of a Legal System*, Oxford University Press, Oxford.
- Rebić, A., 1992: "Vinko Nikolić (priredio), Stepinac mu je ime: zbornik uspomena, svjedočanstava i dokumenata, knj. 1, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991", *Bogoslovska smotra* (92) 3-4: 311-312.
- Reisman, Michael W., 1999: *Law in Brief Encounters*, Yale University Press, New Haven CT.
- Rocheffort-Turquin, Agnès, 1986: *Front Populaire: "Socialistes parce que chrétiens"*, pref. Ricoeur, P., CERF, Paris.

- Sekulić, D./Šporer, Ž., 1997: The Regime Support in Croatia, *Revija za sociologiju* (28) 1-2: 35-61.
- Smith, John E., 1994: *Quasi-Religions: Humanism, Marxism and Nationalism*, Macmillan, Houndmills UK.
- Spehnjak, Katarina, 2000: Tumačenja Protokola o odnosima Jugoslavije i Vatikana iz 1966. u političkoj javnosti Hrvatske, u: Fleck, H.-G./Graovac, I. (ur.), *Dijalog povjesničara – istoričara 3, Pečuh 12.-14. svibnja/maja 2000.*, Zaklada Friedrich Naumann, Zagreb: 473-485; URL: <http://www.cpi.hr/download/links/hr/6988.pdf>
- Srakić, Marin, 2000: *Zabrana školskog vjeronauka u doba komunizma*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb.
- Steinmo, S., 2001: The New Institutionalism, u: Clark, B. / Foweraker, J. (ur.), *The Encyclopedia of Democratic Thought*, Routledge, London; URL: <http://stripe.colorado.edu/~steinmo/foweracker.pdf>
- Šagi-Bunić, T. J., 1967: Kršćani i politika: uz koncilsku konstituciju "Crkva u suvremenom svijetu", *Svesci*, br. 8: 82-84.
- Šagi-Bunić, T. J., 1968: Opasnost od neoklerikalizma? (I), *Svesci*, br. 9: 53-61; (II.) *Svesci*, no. 10: 50-55.
- Šagi-Bunić, Tomislav Janko, 1970: *Crkva i domovina*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Šarac, D., 22. 2. 2012: Fra Bezina: U vrijeme II. svjetskog rata ubijeni su 663 svećenika i 31 časna sestra, *Slobodna Dalmacija*; URL: <http://www.slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/articleType/ArticleView/articleId/130152/Default.aspx>
- Ščetinec, Juraj, 1939: Korporativno uređenje društva po kršćanskoj socijalnoj nauci, u: *Hrvatski socijalni tjedan: Društveni poredak i društveni pokreti*, Zagreb (III): 247-263.
- Što zapravo hoće profesor?, 9. 9. 2001: *Glas Koncila* (40): 21.
- Testas, Guy/Testas, Jean, 1982: *Inkvizicija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb (prij. Tomljenović, I.).
- Tierney, Brian, 1988: *Origins of Papal Infallibility 1150-1350*, Brill, Leiden NL.
- Tomac, Zdravko, 20. 11. 2008: Za hrvatsku šutnju krivi su intelektualci, *Vijenac*, 384: 2-3, URL: http://www.matica.hr/Vijenac/vijenac384.nsf/AllWebDocs/Za_hrvatsku_sutnju_krivi_su_intelektualci
- Tomka, M., 2007: Religion in Europe: Sociological Considerations with Special Reference to Central and Eastern Europe, u: Polzer, M. i dr. (ur.), *Religion and European Integration*, European Academy of Sciences and Arts, Weimar: 17-38.
- Uloga prava u Crkvi, 1967: *Svesci*, br. 6: 16-22.
- Valković, Marijan (ur.), 1991: *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Visković, Nikola, 1981: *Pojam prava: prilog integralnoj teoriji prava*, 2. izd., Logos, Split.

- Vuković, Tomislav, 2012: *Drugačija povijest (O Srbu, Jasenovcu, Glini...)*, Glas Koncila, Zagreb.
- Waley, Daniel, 1961: *The Papal State in the Thirteenth Century*, Macmillan, London.
- Weber, Max, 1986: 'Objektivnost' spoznaje u društvenoj znanosti i društvenoj politici, u: Isti, *Metodologija društvenih nauka*, Globus, Zagreb (prij. Marušić, A.): 21-84.
- Weinzierl-Fischer, Erika, 1960: *Die oesterreichischen Konkordate von 1855 und 1933*, Verlag fuer Geschichte und Politik, Wien.
- Wertheimer-Baletić, Alica, 1971: *Stanovništvo SR Hrvatske: studije*, Školska knjiga, Zagreb.
- Wilensky, Harold L., 2004: *Rich Democracies: Political Economy, Public Policy, and Performance*, University of California Press, Berkeley CA.
- Wilks, Michael, 1964: *The Problem of Sovereignty in the Later Middle Ages: The Papal Monarchy with Augustinus Triumphus and the Publicists*, Cambridge University Press, Cambridge UK.
- Wood, Ch. (ur.), 1971: *Philip the Fair and Boniface VIII: State vs. Papacy*, Holt, Rinehart & Winston, New York.

Televizija

- Grubišić, Ivan/Stanković, Aleksandar, 3. 6. 2011: HTV1, "Nedjeljom u 2".
- Manjkas, Miljenko/Jesenković, Silvio, 2012: HTV1, Jugoslavenske tajne službe.

Isprave

OPĆA KATOLIČKA CRKVA

- CJC 1917 = Codex juris canonici 1917; URL: <http://www.intratext.com/X/LAT0813.HTM>
- CJC 1983 = Codex iuris canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus fontium annotatione auctus/Zakonik kanonskog prava proglašen vlašću Pape Ivana Pavla II. s izvorima, 1966, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Dictatus Papae 1075: <auctoritate Gregorii VII PP>; latinski i engleski URL: <http://faculty.cua.edu/pennington/canon%20law/GregorianReform/Dictatuspapae.htm>.
- Dignitatis humanae 1965 = Deklaracija o vjerskoj slobodi <II. Vatikanski koncil>, hrvatski u: Valković, 1991: 292-305.
- Doctoris Angelici 1914 = Doctoris Angelici Motu Proprio for Italy and the adjacent islands, to encourage the study of the philosophy of St. Thomas Aquinas in Catholic Schools. <Pope Pius X, 29 June 1914> Catholic Church\PP Pius X Doctoris Angelici 1914\Doctoris Angelici 1914.htm; URL: <http://maritain.nd.edu/jmc/etext/doctoris.htm>

- Gaudium et spes 1965 = Pastoralna konstitucija “Gaudium et spes” o Crkvi u suvremenom svijetu <Pavao biskup slugu Božjih zajedno s ocima Svetog sabora na trajan spomen>, u: Valković, 1991: 203-291.
- Gravissimum educationis 1965 = Declaratio de educatione Christiana Gravissimum educationis <Paulus episcopus servus servorum Dei una cum Sacrosancti concilii patribus ad perpetuam rei memoriam, 28. Octobri 1965./Declaration on Christian Educationi Gravissimum educationis <proclaimed by his holiness Pope Paul VI on October 28, 1965>; URL: http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decl_19651028_gravissimum-educationis_en.html
- Lumen gentium 1964 = Constitutio dogmatica de Ecclesia Lumen gentium, 1964 <Concilium Vaticanum secundum>; URL: http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19641121_lumen-gentium_lt.html
- Lumen gentium, hrv. 1964 = Dogmatska konstitucija o crkvi Lumen gentium, 1964 <II. Vatikanski koncil; URL: <http://www.katolik.hr/crkvamnu/dokumentimnu/279-dogmatska-konstitucija-o-crkvi-rlumen-gentiuml>
- Pacem in terris 1963 = Pacem in terris: Encikličko pismo o miru svih naroda što ga je utemeljiti na istini, pravедnosti, ljubavi i slobodi, 11. 4. 1963, u: Valković, 1991: 163-201.
- Pastor aeternus 1870 = dogmatska konstitucija o Kristovoj crkvi, I. vatikanski sabor, IV. sjednica, 18. 7. 1870, URL: <http://crkvenidokumenti.blogspot.com/2008/11/pastor-aeternus-dogmatska-konstitucija.html>
- Quadrogesimo anno 1931 = Quadrogesimo anno: Enciklika njegove svetosti pape Pija XI. katoličkom svijetu povodom četrdesete obljetnice enciklike “Rerum novarum”, u: Valković 1991: 31-78.
- Rerum novarum 1891 = Rerum novarum: Enciklika njegove svetosti pape Lava XIII. katoličkom svijetu “o stanju radnika” (15. 5. 1891), u: Valković, 1991: 1-30.
- Sacrosanctum concilium 1963 = Konstitucija o svetoj liturgiji Sacrosanctum concilium <Pavao biskup sluga slugu zajedno s ocima Svetog sabora na trajan spomen, 22. 11. 1963.>; URL: <http://zrno.files.wordpress.com/2010/05/sacrosanctum-concilium.pdf>
- Sollicitudo omnium ecclesiarum 1969 = Sollicitudo omnium ecclesiarum de muneribus legatorum romani pontificis <auctoritate Pauli PP. VI>; URL: http://www.vatican.va/holy_father/paul_vi/motu_proprio/documents/hf_p-vi_motu_proprio_19690624_sollicitudo-omnium-ecclesiarum_lt.html; [http://www.kathpedia.com/index.php?title=Sollicitudo_omnium_ecclesiarum_\(Wortlaut\)](http://www.kathpedia.com/index.php?title=Sollicitudo_omnium_ecclesiarum_(Wortlaut))
- Syllabus 1864 = Quanta cura / Syllabus errorum <auctoritate Pii PP IX>, u: Gunčević 1921; URL: <http://crkvenidokumenti.blogspot.com/2008/11/pastor-aeternus-dogmatska-konstitucija.html>

Testem 1899 = Testem benevolentiae nostrae: Concerning New Opinions, Virtue, Nature and Grace, with regard to Americanism, <Leon XIII PP>; URL: <http://www.ewtn.com/library/PAPALDOC/L13TESTE.HTM>

KATOLIČKA CRKVA U HRVATSKOJ I U JUGOSLAVIJI

Katolički episkopat svojim svećenicima 4. 5. 1938 = Deklaracija Katoličkog episkopa Kraljevine Jugoslavije sa Biskupskih konferencija u Zagrebu 4. svibnja 1938.

Pastirsko pismo 1937 = Biskupske konferencije u Zagrebu, Pastirsko pismo o gospodarskoj i socijalnoj bijedi naših dana, 13. 10. 1937, Nadbiskupska tiskara, Zagreb.

Pastirsko pismo 1945 = Biskupske konferencije u Zagrebu, Pastirsko pismo katoličkih biskupa Jugoslavije, 20. 9. 1945: URL: <http://www.pobijeni.info/povijesneokolnosti/clanak/56>

Svećenička anketa 1971 = Biskupska konferencija Jugoslavije / Vijeće za kler, 1971: Svećenička anketa, prir. Plačko, Ljudevit, D. I., Svesci (21-24): 29-210.

DRŽAVE

Oberlandesgericht Muenchen 2005: Aktenzeichen. 6 St 005/05 (2), 3 BJs 27/04-2 (6), 3 StE 2/05-2 (2).

RH/DZS 2012 = Republika Hrvatska/Državni zavod za statistiku 2012: Hrvatska u brojkama 2011 / Croatia in Figures, URL: http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/CroInFig/croinfig_2011.pdf

RH/DZS 1994 = Republika Hrvatska/Državni zavod za statistiku 1994: Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujak 1991: stanovništvo prema vjeroispovijedi i materinskom jeziku po naseljima; dokumentacija 883, godina 1992, Zagreb.

USUD NN 93/11 = Ustavni sud Republike Hrvatske: U-I-3597/2010, U-I-3847/2010, U-I-692/2011, U-I-898/2011, U-I-994/2011 od 29. srpnja 2011, NN, 93/11, br. 1981

Ustav Narodne Republike Hrvatske, NN 7/47.

ZJP 1997 = Zakon o javnom priopćavanju ("Narodne novine", br. 83/96) te njegove izmjene i dopune objavljene u "Narodnim novinama", br. 105/97, 143/98, 20/00 i 96/01. u kojima je naznačeno vrijeme njihova stupanja na snagu. Pročišćeni tekst NN 69/03. Prestao važiti člankom 69 Zakona o medijima, NN 59/04.

MEDUNARODNO PRAVO

Austrian Concordat, 1855: extracts, u: Maclear, J. F., 1995: 150-152.

Protokol o razgovorima između predstavnika Vlade SFRJ i predstavnika Svete Stolice, 25. 6. 1966.

Ugovor o dušobrižništvu katoličkih vjernika, pripadnika oružanih snaga i redarstvenih službi Republike Hrvatske, NNMU 2/97.

Ugovor o suradnji u području odgoja i kulture, NNMU 2/97.

Ugovor o pravnim pitanjima, NNMU 3/97.

Ugovor o gospodarskim pitanjima, NNMU 18/98.

Ivan Padjen

THE FAITH IN *NAROD* WITHOUT POWER AND PROPERTY:
ECCLESIASTICAL SILENCE IN 1961-71,
AND *GLASNOST* IN 1990-

Summary

The paper reports partial findings of a research project into Croatian ethnonationalism (Croatian: narodnjaštvo) as a religion (in the sense of a human invention of the sacred). The practical problems are as follows: ethnonationalism as a religion, which implies inter alia that an ethnic community (Croatian: narod) has the potential and/or capability to develop into, and ought to become, the substratum of a (nation-)state; consequences of ethnonationalism, which include the unattainability of ethnic democracy, ethnic economy and ethnic maturity; conditions of Croatian ethnonationalism, primarily the Catholic Church as a condition in 1961-71, and also before and after the period, especially since 1990. Theoretical problems, i.e. inadequacies in scholarly knowledge of the practical problems, include the following: firstly, Croatian Constitutional Court jurisprudence on ethnic and religious communities; secondly, systematic history of law and state in Croatia and Yugoslavia 1945-90; thirdly, transformation of both communism and catholicism into ethnonationalism; fourthly and fifthly, social structure and representation/agency.

To attain the general goal of the research project, which is the use of reason in public affairs, the research is carried out within the theoretical and methodological framework of an integral theory of law and state which includes a modified Lasswell and McDougal's policy analysis expanded by historical institutionalism and critical theory.

The subject-matter are the following features of Catholicism as an institutionalized religion, especially in Croatia 1961-71: (1) law, i.e. (1.1) sources of law; (1.2) internal law (organs, members, means); (1.3) external law (relations with the state and non-Catholics); (2) the Church and economy; (3) the Church and nation; (4) Catholicism on theory and practice.

The hypotheses (which are ideal-types and as such cannot be either verified or falsified conclusively) are that ethnonationalism in Croatia is a consequence of, inter alia, the following beliefs maintained by the Catholic Church in Croatia in the 1960s and to a significant degree later on: 1. the only acceptable relationship between the Church and the state is the partnership of two legally equal public orders over the same subjects within which the Church has the exclusive power to regulate matrimonial and other family relations, and

the power to control education in public schools; 2. peasant family is the basic organic human community; 3. the subjects to the ecclesiastical – originally feudal – power tied in fact to land make the ethnic community (Croatian: narod), which is united with the clergy into the Christian community (Croatian: kršćanski narod); 4. since fundamental truths are accessible by theology only, and practice is an application of theory, practical knowledge, especially on the appropriate relationship between the Church and the state, is valid only if in accord with Church teaching.

The evidence presented in the paper supports to a significant degree the hypotheses. The research findings contribute to the solution of all the theoretical problems, providing major contributions to the second and the third: the most probable reason why the Catholic Church in Croatia was rather silent in the Yugoslav and Croatian Spring 1961-71 and quite vocal since the 1990 is the Croatian Church's allegiance in matters of Church and state more to the First than to the Second Vatican council (which abandoned the Church's "divine" right to be co-sovereign with the state, exposing the "right" as a human invention of the sacred); the Church's ethnonationalism, which facilitates the political partnership of the Church and the state and ensures the dominant position of the clergy within the Church, has coincided with the interest of Yugoslav communists to retain their might and power by a metamorphosis, with the Church's assistance honoured by a concordat, into Croatian ethnonationalists, who, as newly born capitalists, have appropriated the greater part of the former socialist property and continue appropriating the greater part of present public goods.

Keywords: Croatia, Catholic Church, Church and state, ethnonationalism, Vatican Councils, Croatian Spring 1961-71, Croatian transition 1990-

Kontakt: **Ivan Padjen**, Pravni fakultet u Rijeci, Hahlić 6, 51000 Rijeka, E-mail: ivan.padjen@zg.t-com.hr